

ASUR ZAMAN ARALIĞI VE ÖNASYA’NIN KESİN KRONOLOJİSİ

Christian EDER

Çeviren: Atila TÜRKER*

Öndüşünceler:

I. Babil Hanedanlığı'nın kesin tarihlemesi bilinmese de, M.Ö. 2. bin yılın ilk yarısı ve bununla ilgili tüm devirler, Önasya kronolojisi açısından muhakeme edilecek, tartışılarak araştırılacaktır. Yazılı kaynakların neredeyse yok olduğu ve “Karanlık Çağ” da denilebilecek bir çağ, I.Babil Hanedanlığı'nın çöküşü söz konusudur. Bu devrin alt sınırı Babil, Mısır, Mitanni ve Assur'un senkronik olarak keşiştiği “Amarna Kayıtları” (M.Ö. 14. y.y.) sayesinde çizilebilir (bkz. Zaman Çizelgesi, Tablo II). Birbirleriyle çakışan belgelerle, yaklaşık M.Ö. 1510/1500'lere dek geriye de takip edilebilir. Buradaki asıl sorun, söz konusu karanlık zaman aralığının uzunluğu, bunun hangi kronolojik varsayımlara göre düzenleneceği, “Karanlık Çağ” uzunluğunun neye göre çeşitlendirilebileceği ve burada ortaya konacak kısa zaman aralıklarının nereye göre belirleneceğidir.

“Kısa” kronoloji denilen süre için Babilli Hammu-rapi'nin M.Ö. 1696-1654 arası yönetimi (“Ultra-Kısa Kronoloji” [Gasche et al.]¹, M.Ö. 1728-1686 arası yönetimi (“Kısa Kronoloji” [Albright, Cornelius])², ve M.Ö. 1792-1750 arası yönetimi (“Orta Kronoloji” [Smith])³; “Uzun” kronoloji denilen süre için aynı I. Babil Hanedan yöneticisinin M.Ö. 1848-1805 arası yönetimi (“Uzun Kronoloji” [Sidersky, Goetze, Huber])⁴ ve ayrıca M.Ö. 1930-1887 arası yönetimi (“Kısaltılmamış Kronoloji”, hatta “Ultra-Uzun Kronoloji” [Landsberger, Nagel])⁵ dikkate alınmaktadır.

* Bu makale, *Altorientalische Forschungen* 31-2 (2004) 191–236’de yayınlanmış olup yazarın izni ile burada çevirisi yayınlanmaktadır. Yrd. Doç. Dr. Atila Türker, Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir.

¹ Gasche, *Dating* (1998); Gasche, *Akkadica* 108 [1998] 1-4. Buna çok yakın tahmin için bkz. Weidner, *AfO* 15 [1945-1951] 85-102.

² Albright, *BASOR* 88 [1942] 28-36; Albright, *BASOR* 126 [1952] 24-26; Albright *BASOR* 127 [1952] 27-30; Cornelius, *AfO* 17 [1954-1956] 294-309.

³ Smith, *Alalakh und Chronology* (1940).

⁴ Sidersky, *RA* 37 [1940-1941] 45-54; Goetze, *BASOR* 127 [1952] 21-26; Goetze, *BASOR* 146 [1957] 20-26; Goetze, *JCS* 11 [1957] 53-61; 63-73; Huber, *Astronomical Dating* (1982); Huber, *Åström* (ed.), *High, Middle or Low I* (1987) 5-17; Huber, *Akkadica* 119-120 [2000] 159-176; Huber, *AfO* 46-47 [1999-2000] 50-79.

⁵ Landsberger, *JCS* 8 [1954] 31-73; 106-133; Nagel apud Strommenger, *Mesopotamien* (1962) 42, 132 vd. (zaman çizelgesi), ve Nagel, *Strommenger BaM* 1 [1960] 93-95, tablo 17-19.

Hitit kralı I. Murşili'nin Babil'i fethi için "Ultra-Kısa Kronoloji" M.Ö. 1499, "Kısa Kronoloji" M.Ö. 1531, "Orta Kronoloji" M.Ö. 1595 ve "Uzun Kronoloji" M.Ö. 1651 "Kısaltılmamış Kronoloji" ise Babil I. Hanedanlığı'nın sonunu M.Ö. 1733 şeklinde vermektedir.

Demek ki araştırmalar, Hammu-rapi'nin yönetimi ve I. Murşili tarafından Babil'in yıkılışı için altı değişik tarih, aşağı yukarı 230 yıllık bir sapma vermektedir. Dolayısıyla da "Karanlık Zaman Aralığı" oldukça değişik hesaplanmaktadır. "Ultra-Kısa Kronoloji" ile "Kısa Kronoloji" bu karanlık devri 0 ile 20 yıl arasında, "Orta Kronoloji"de yaklaşık 85 yıl, "Uzun Kronoloji"de yaklaşık 140 yıl, ve "Kısaltılmamış Kronoloji"de yaklaşık 220 yıl vermektedir.

* * *

Varsayılan kronoloji konulu araştırmalar oldukça değişik kaynaklardan yola çıkarak yapılmaktadır: Astronomik metinler, dendrokronolojik tarihler, kral listeleri, Assur'un zaman aralıkları yanı sıra arkeolojik kalıntıları kaba çizgilerle karşılaştıran diğer tarihleyici yazıtlar.

"Ammi-şaduqa'nın Venüs Tableti" ve III. Ur ile Akkad Devrinde ay tutulmasına göre düzenlenmiş Omen Serisi *Enūma Anu Enlil*, astronomik hesapları dikkate alan değişik araştırmacılarca kullanılmaktadır; buna *Mari Eponim Kronikleri* de ilave edilebilir⁶. Ancak bu metinler, Mezopotamya için kullanılabileceğimiz güvenilir kronoloji ve karşılık bulan kesin tarihleri verememekte, sadece kendi içinde bir düzen arz etmektedir. Örneğin bunlardan "Ammi-şaduqa'nın Venüs Tableti" hatırı sayılır miktarda yazım hatasına sahip olup, ayrıştırılması oldukça zordur ve astronomik olaylar oldukça kısa aralıklarla (56 veya 64 yıl) sürekli devredip başa dönmektedir. Buradan yola çıkarak Ammi-şaduqa devrinin zaman çizelgesi bile tam olarak gözlenememekte, ayrıca M.Ö. 1. bin yıla ait olduğundan bir zaman çizelgesi geriye doğru sistematik takip edildiğinde metinlerde kesin karşılık bulacak bir çakışma noktasını güvenilir şekilde verememekte veya astronomik olaylara bağlanamamaktadır. III. Ur ve Akkad devirlerine ilişkin değinilen ay tutulmalarının takibi genellikle doğruluğu tespit edilemeyen tarihi olaylarla gerçekliği, bunların değişkenliği ve tutarsızlığı sebebiyle, kesin kronoloji ile çelişkilere düşebilmektedir⁷. Mari Eponim Kronikleri'nde değinilmiş olan güneş tutulmalarından ise kesinlikle kaçınılmalıdır. Çünkü bunlar sadece bir tek tarihi olayla, kral I. Şamşi-Adad'ın doğumuyla güzelce örtüşmekte, ancak bu olay dışında günümüzde sadece onunla izole kalmaktadır. Burada sadece başka bir güneş tutulmasına, ilk örnektekilerin de bildiği, doğru bir astronomik hesaplama sunabilen ve neredeyse kesin tarihleyici veriler ile karşılaştırılabilene değinilebilir.

⁶ "Ammi-şaduqa'nın Venüs Tableti" astronomik hesaplamaları ve değişik ay tutulmaları için bkz. Reidner, *Venus Tablet* (1975); Huber, *Astronomical Dating* (1982); Gurzadyan apud Gasche, *Dating* (1998) 71-78; Huber, *AfO* 46-47 [1999-2000] 50-59; bununla ilişkili olarak bkz. Hunger, *Astara Sciences* (1999) 32-39; "Mari Eponim Kronikleri"ndeki güneş tutulmalarının astronomik hesaplamaları için bkz. Michel, *JEOL* 35-36 [1997-2000] 111-126.

⁷ Hunger, *Akkadica* 119-120 [2000] 155-158.

Kesin kronoloji oluşturmak için astronomik tarihler tek tük olduğu kadar kesin de değildir ve bununla birlikte, ciddi ölçüde karşılaşılan yazı tahribatı, bunlar üzerinde çalışılmasını, muhakeme edilerek bir kronoloji tablosunun elde edilmesini zorlaştırmaktadır. Bunlar sadece ileride bulunacak astronomik kayıt içeren diğer metinler ile ele alınmadığı sürece tarihlemeleri askıda bırakacak, önemli neticeleri belirsiz kalacaktır.

Bu gibi az tarihleyici verilerden olan dendrokronoloji çalışmaları, Önasya kronolojisi için şimdiye kadar sadece Anadolu'da (Kültepe, Achemhöyük) netice kazandırmıştır⁸. Bu kazanımlar ise bugüne kadar elde bilinenlere kesinlik kazandırmamaktadır; diğerleriyle –ve ciddi görünenler- arasında, yani yapı ahşaplarının Assur “Kral Listeleri” ile kesin çağdaşlık verip veremeyeceği şüphesi vardır. Buradaki esas, Kültepe Eski Sarayı (Kültepe/Karum Kaneş II [?] çağdaşı, süresi 110 yıl) için elde edilen yapım M.Ö. 2025 tarihi ve Warşama Sarayı (Kültepe/Karum Kaneş Ib [?] çağdaşı, süresi bilinmiyor) için elde edilen yapım tarihi M.Ö. 1832 yıllarının neredeyse yukarıda değinilen tüm kronolojik öneriler ile bir şekilde çakıştırılması meselesidir. Bir taraftan her iki kendine mahsus sarayların yapımları arasında doğrudan bağlantı kuracak netice çıkarmak ve diğer taraftan da bunlardan her birinin Karum Kaneş'in Assurlu tabakaları süresince ne süre boyunca varlıklarını sürdürdüklerini tespit etmek, yazılı kaynaklarca yanıtlanamamaktadır. Benzer durumun söz konusu olduğu Achemhöyük'teki “Sarıkaya Sarayı” için yapım yılının M.Ö. 1774 olduğu umut edilmektedir. Sarayda buluna Mari kralı Yahdun-Lim, Assurlu I. Şamsi-Adad ve Kargamışlı Aplanhada devirlerine ait kil bulla baskıları kuvvetle muhtemel uzun süre kullanılmış bir arşive aittir ancak bunlar, M.Ö. 1774'de inşa edilen saray yapısıyla bağlantılı olarak açıklamak oldukça güçtür⁹. Bugüne değin Achemhöyük buluntularının eksiksiz olarak yayımlanmamış olmasından dolayı yapılacak kronolojik çalışmada tercihen kullanılmayacaktır.

Bu göz gezdirmenin ardından, Önasya arkeolojisi için kesin verilerin değerlendirilmesine Babil gibi Assur çağdaşları ile bunlarla ilgili kral listeleri kayıtlarıyla gidilecektir.

a) Kral I. Salmanassar, I. Tiglat-pileser ve Esarhaddon arasındaki Zaman Aralıkları:

Assur'daki Orta ve Yeni Assur dönemi Anu-Adad, İstar ve Assur Tapınakları'nın yeteri miktardaki bina yapım yazıtlarının külliyatı, erken kralların da yapım faaliyetlerini içermektedir. Aşşur ve Anu-Adad Tapınağı'ndan (I. Salmanassar, I. Tiglat-pileser ve Esarhaddon'a ait) üç yazıtta da, sadece erken bina yapıcı beylerin adına değinilmemiş, çağdaşlıkların, her birinin yapım faaliyetleri belirgin durak

⁸ Dendrokronolojik tarihlemeler için bkz. Kuniholm, Nature 381 [1996] 780-783; yeni araştırmalar, evvelki 22 (+4/-7) yıl sapmasının önemsiz kılınması için bkz. Manning, Science 294 [2001] 2532-2535.

⁹ ayrıca Zettler, JESHO 46 [2003] 19, dn. 7; ayrıca bkz. Reade, INES 60 [2001] 10.

noktalarıyla birlikte verilmiştir¹⁰. Aşşur Tapınağı'na ilişkin bu tarz en eski belgeler kral I. Salmanassar'a aittir.

Aşşur Tapınağı'nda bol miktarda bulunan kral I. Salmanassar'a ait kil koniler ve taş levhalara yapım tarihçesi şu müteakip cümlelerle yazılmıştır¹¹:

“Ehursagkurkurra, Aşşur'un Tapınağı, benim efendimin, Uşpina'nın, Aşşur kent beyi, benim selefim, inşaa etmiş olduğu, yıkak iken, orada Ērişum'u inşaa etti, benim selefim, Aşşur kentinin (onun) beyi (Ērişum'un yönetiminden itibaren)¹² 159 yıl geçti, bu tapınak yıkılmıştı ve Şamşi-Adad, Aşşur'un kent beyi, (onu) inşaa etti. 580 yıl geçti, ve tapınak, Şamşi-Adad'ınki, Aşşur'un kent beyi, onu tekrar inşaa eden, yüksek yaşa ermişti. Ateş içine düştü ...” (devamında I. Salmanassar'ın yeniden inşaa anlatılır).

Aşşur Tapınağı'nda Esarhaddon döneminde yapım belgeleri hakkında birçok durak noktası sunan müteakip değişik örnekler vardır¹³. Esarhaddon (Ass. A) yazıtı 2. idari yılına (Eponim Issi-Adad-aninu), yani M.Ö. 679 yılına aittir ve şöyle yazar:

“Eski Aşşur Tapınağı, benim selefim Uşpina, Aşşur'un rahibi tarafından inşaa edilmiş olan, selefim Ērişum inşaa etti, İlu-şümma'nın oğlu, Aşşur'un (onun) rahibi. O 126 yıl sonra yine tahrip olduğunda, selefim Şamşi-Adad inşaa etti, İlu-kabkabi'nin oğlu, Aşşur'un (onun) rahibi. Tapınak 434 yıl sonra yanarak tahrip olduğunda, benim selefim Salmanassar inşaa etti, Adad-nirari'nin oğlu, Aşşur'un (onun) rahibi. 580 yıl sonra ... zayıf düştü” (devamında Esarhaddon'un inşaa anlatılır).

Aşşur Tapınağı'nın inşaaasına ilişkin kısa ve tarih vermeyen (Ass. B) ancak I.Salmanassar ile Esarhaddon arasındaki zaman aralığını doldurabilecek bir kayıt daha mevcuttur¹⁴; şöyle devam eder:

“Eski Aşşur Tapınağı, Salmanassar'ınki, Adad-nirari'nin oğlu, Assur'un kralı, benim erken seleflerimden biri olan, inşaa edilmiş olan, yıkılmış olan, 586 yıl önce tahrip olmuş olan, ben onu... inşaa ettim”.

I. Tiglatpileser'e ait bir belgede Anu-Adad Tapınağı zaman aralığına dair tarihî bir kayıt bulunmaktadır. Bu zaman aralığına ilişkin kayıt, kralın yönetiminin ilk beş yılı içinde bir savaş olayı sonrasında ve kralın inşaa faaliyeti esnasında tutulmuştur.

¹⁰ Zaman aralığıyla ilgili iki tane daha kayıt İstar Tapınağı'ndan Kral I. Tukulti-Ninurta'ya (Grayson, Assyrian Rulers Third and Second Mill. (1987) 254) ve Aşşur Tapınağı'ndan I. Aşşur-rēša-işi'ye (?) aittir (Grayson, Assyrian Rulers Third and Second Mill. (1987) 320). Tarihlemeyle birebir ilişkilendirilebilecek varsayımlar için onların sayısal değerleri ya da onlara ait metinlerin toplamı kesin değildir ya da korunamamıştır.

¹¹ Yazıt ve değişik metin tasnifleri için bkz. Grayson, Assyrian Rulers Third and Second Mill. (1987) 185–189.

¹² Taş levhadaki I. Salmanassar'ın bina yapımıyla ilgili metin varyantları müteakibi: *ištu BALA mĒriše* “Ērişum'un yönetiminden itibaren. ...”; bkz. Grayson, Assyrian Rulers Third and Second Mill. (1987) 185.

¹³ Borger, Inschriften Asarhaddons (1956) 3 (Asarhaddon Ass. A).

¹⁴ Borger, Inschriften Asarhaddons (1956) 7 (Asarhaddon Ass. B).

Assur'daki Anu-Adad Tapınağı'nda bulunan birçok kil prizmadan biri üzerindeki metin şöyle demektedir¹⁵:

"Anu ve Adad tapınaklarının bu günlerinde, büyük tanrılar, benim efendilerim, Şamşi-Adad'dan önce, tanrı Aşşur'un kent beyi, İşme-Dagan'ın oğlu, onun gibi Aşşur'un kent beyi, inşaa ettirmişti – 641 yıl geçmişti (ve) o bina yapıcı olmuştu. Aşşurdân, Aşşur Ülkesi'nin kralı, bu tapınağı yeniden yüceltti ama onu inşaa etmedi. 60 yıl sonra temeli henüz konmamış olduğunda, krallığının efendileri Anu ve Adad bana başlamamı buyurdu, büyük tanrılar, benim efendilerim, benim rahipliğimi sevenler, onların kült odalarını inşaa etmemi..."

Bu, Assur zaman aralıklarını Önasya kesin kronolojisi için tanzim etme çalışması, oldukça eskiye dayanmaktadır ve bu gibi temas noktalarını değerlendirmek, geçen zamanda hiç de yitik değildir¹⁶, anlamına gelir. Ancak yapılan araştırmalar mevcut durumdan yola çıkarak kesin kronolojiyi ortaya koyma imkânını vermemiştir. Bu, bazı araştırmacıların hesapları sonucu ortaya koyduğu tahminler gibi değişik ihtimaller sonucu oluşmuştur¹⁷ ve bu da kesin tarihlemeleri imkânsız hale getirmiştir. Yayınlanan tarih aralıklarının hesaplanabilmesi için temas noktası oluşturan belgelerin ifadeleri oldukça yetersiz olduğu gibi, takip edilen zaman aralığında kral idari yıllarının hesaplanmasında tahta çıkışlar gibi tahttan inişler ve hangisinin dikkate alınacağı da belirsizdir. Nitekim kralın sonundan yola çıkarak yapılacak hesaplamada, ya geçmişinde yapım faaliyetleriyle ilgili belgeler ya da tarihlerin bu zaman aralığı ile uyusabilirliği, ifadelerdeki tapınak yapımı veya tapınak onarımı arasında belirsizliklerle karşılaşılır. Buradan yola çıkıldığında, kullanılan kaynağın (eponim listeleri, kral listeleri, bina yapım belgeleri, vb.) zaman aralığını doldurması beklenirken, yazıcının zaman aralığını doldurmaya yönelik hangi tasnifi yaptığını ve bu sayımda neyi temel aldığına da bilmek gerekmektedir.

Bu mevcut sorunlarla değerlendirilen zaman aralığı daima geniş olsa da son yıllarda kesin kronoloji için yapılan tasnif çalışmaları açısından hâlâ çok önemlidir¹⁸. Tarihlemelerdeki doğrulanabilir güven eksikliği ve kesin kronoloji için kurgulanabilecek metin ifadelerinin askıda duran diğer kaynaklar ile sınamak ve karşılaştırmak söz konusudur. Bunlara koşut, belirgin farklılıklar içeren belgelerin kullanımı, değişik kronolojilerle çelişerek bunların değerini büsbütün düşürmektedir. Zaman aralığını tasnif eden Assurlu yazıcının müsaade ettiği kadarıyla tespit edilebilen bir sistem kullanılmış, elbette bugün kesin kronoloji tasarlayacağımız olaylar ve tarihlerden hiç birisi kasıtlı veya yanlışlıkla değiştirilmemiştir.

¹⁵ Grayson, *Assyrian Rulers I* (1991) 28.

¹⁶ Hachmann, ZDPV 93 [1977] 100-105'den takip edilebilir; en son Boese, WZKM 71[1979] 19-38; Na'aman, *Iraq* 46 [1984] 115-123; Gasche, *Dating* (1998) 57-61; Reade, *JNES* 60 [2001] 3-5.

¹⁷ Örneğin bkz. Hachmann, ZDPV 93 [1977] 124; Gasche, *Dating* (1998) 57. Ayrıca bkz. I.Salmanassar, I.Tiglatpileser ve Esarhaddon'un Gasche tarafından yapılan bildik zaman aralıkları için muhtemel hesaplama yöntemleri ve kurgusu, Gasche, *Dating* (1998) 61.

¹⁸ Gasche, *Dating* (1998) 61; Reade, *JNES* 60 [2001] 5; Yamada, *ZA* 84 [1994] 24.

Şimdi bu, *Kültepe Eponim Listeleri ve Mari Eponim Kronikleri* ile mümkün olmaktadır. I. Salmanassar ile Esarhaddon arasındaki boşluk hakkında I.Erişum ve I.Şamşi-Adad'ın doğrulayıcı ve güvenilir bilgilerin sınanmasını sağlaması mümkündür¹⁹. Zira Assur Kral Listeleri'nde (Khorsabad Listeleri gibi SDAS listesi de) kral İkunum ve I. Şamşi-Adad arasındaki yönetsel faaliyetler kurban tabletlerinde geçiyordu, ancak bugüne kadar bunların çakıştırılması ile zaman boşluğunun kapatılması mümkün olmuyordu.

Aşağıda değinileceği üzere bu her iki tarihi yeni kaynak, sadece I. Erişum ile I. Şamşi-Adad arasındaki zaman boşluğunu içermiyordu. Bunlar aynı zamanda diğer ilgili kaynaklardaki temas noktalarını Önasya kronolojisiyle tartışmalarını içerir ve tartışmaların yorumlanmasını da sağlar.

b) Zaman aralığını tasnif eden kaynaklar:

Önasya kronolojisi Assur kaynaklarının temas noktaları ile ölçmek istendiğinde, her bir kaynağa, hangi Assurlu yazarın zaman boşluğunu doldurarak hesapladığı ve onun hangi sayımı temel aldığı, sorusu sorulmalıdır. Buradan yola çıkarak ise, metodolojik olarak temas noktaları tasnif edilmeli, böylece de yukarıda değinilen birçok anlama gelebilen veriler sınırlandırılmalıdır.

Bizlere bilinen Assur kaynak içerikleri sadece eponim listelerinden veya kroniklerden ve yazıcının referans aldığı zaman aralığına işaret eden Assur Kral Listeleri'nden gelmektedir. Ancak bu içerikteki metinler nasıl bir araya getirilerek veya birbirinden ayrılarak zaman aralığı geriye doğru takip edilecektir?

Karşılaştırmalı liste olarak kurulan Kültepe Eponimleri, Mari Eponim Kronikleri gibi Eponim kronikleri düzeninde, kral yazıtları ve bağlantılı gelenek bilgisiyle Assur Kral Listeleri temel alınarak doğrulanmaktadır. Kral listelerinin içinde değinilen münferit eponimlere eklenen kronikler zamanla değişen Eponim kroniklerinin tasnifi ile sabitlenmiştir. Eponim listelerinden geriye doğru takip edilen Assur Kral Listeleri'ndeki kralların takip sırası ile onların idari yılı uzunlukları bizzat kral listelerinde bariz olarak bulunmaktadır²⁰. Bu, henüz yıl eponimine sahip olmayan I. Erişum yönetiminde henüz yıl eponimine sahip olmayan 27-32 No'lu krallar vardır (*ša li-ma-a-ni-š□-nu la u-TU-ni [u-du-ni için]*), anlamına gelir²¹. Burada kral listelerini yayımlayanın bir metin parçasındaki rivayet boşluğunun kesintiye uğramaması için mevcut yönetim yılını kullanıp kullanmadığını da düşünmek gerekir. Assur Kral Listesi'nin ilk bölümü diğerleriyle birlikte yazıcıya takip edebileceği az sayıda kaynak sunmuş olmasını bugün tam olarak teyit edebilecek bir durum değildir. Burada kral yazıtları ve en eski

¹⁹ *Kültepe Eponim Listeleri* için şimdilik bkz. Veenhof, *Akkadica* 119/120 [2000] 138-140. Metin Veenhofu'nun en son Yaz 2003 yayımında da geçecektir, *Assyrian List of Year Eponyms* (2003); *Mari Eponim Kronikleri* için bkz. Birot, *MARI* 4 [1985] 219-242; Glassner, *Chroniques* (1993) 157-160.

²⁰ Assur Kral Listesi'nin tasarımı için bkz. Yamada, *ZA* 84 [1994] 11-37.

²¹ Bunun için bkz. Freydank, *AoF* 3 [1975] 173-175; Renger, Falk (ed.), *Herrscher* (2002) 21, dn. 22; Veenhof, *Assyrian List of Year Eponyms* (2003) 21-22.

bölmelerin muhtemel bir bağlantılı geleneğe dayanıyor olması dikkate alınmalıdır²². Yayımcının kral listesi ilk bölümünü güvenilirliği zayıf, az sayıdaki kaynak malzemesini takip etme zorunluluğu da düşünülmelidir, öyle ki, gruba “çadırda oturan 17 kral”dan her birinin idari yıllarını dâhil etmesi gerekmiştir. Assur Kral Listeleri'nin bünyesi alttan yukarıya doğru tarihsel kesinti olmaksızın sıralanarak beyan edilmiştir:

Kral	Liste'deki Beyan		
No. 1-17	İsimler	-	-
No. 18-32	İsimler	filiation dizini	-
No. 33-Son	İsimler	filiation dizini	İdari yılları

Eski Assurlu krallar için verilen beyanlardaki bir eksiklik de, onların tahta çıkışı tarihlerinde de gözlenmektedir. I. Salmanassar ve Esarhaddon'un tahta çıkış tarihlerinde kral I. Erişum (No.33) için hiçbir zaman aralığına değinmemişler, aksine malumatı verenler -Assur Kral Listesi düzeniyle- kendilerinin başka kaynaklardan (yapı kayıtları) bildikleri eski kralların yapım faaliyetlerinden yola çıkmışlardır. Assur Kral Listesi'nde tüm yöneticilerin eksik yıllarını veren yayımcının bu zaman aralığını kesin sayısı ile doldurması mümkün değildir²³.

Kral listesinin içeriğindeki beyan aynı zamanda Esarhaddon'un tahta çıkışının jeneolijisini de göstermektedir. Yayıncı, I. Erişum ile I. Şamşi-Adad'ın babalarını kolayca listeye dahil edebilirdi ve bu her iki kral için gerekli takibi düzgün bir şekilde yapmıştır. Buna karşın “çadırda yaşayan 17 kral” grubuna ait olan Uşpia hakkında kral listesi herhangi bir filiation vermez, öyle ki Esardahhon'un yazıcısı bile zaman aralığında Uşpia'nın babasına değinme ihtiyacı duymamıştır.

Assur Kral Listeleri ve değişik kralların zaman aralıkları arasındaki beyana Assur Kral Listeleri'nin ana kaynak oluşturduğu, bunun yardımıyla da tahta çıkışın tasnif edildiği, sonucu vurgulanarak çıkarılabilir²⁴.

* * *

İki değişik çıkış noktasını metodolojik tasnif eden güvenilir Assurlu yazıcı sayesinde I.Salmanassar, I.Tiglatpileser ve Esarhaddon'un tahta çıkış tarihlerinin zaman aralıklarını biliyoruz (bkz. aşağıda). Böylece yayıncı, Eski Assur kralları I.Şamşi-Adad ve I.Erişum'un yapım faaliyetlerinden yıl sürelerini tasarlarlarken, bu iki kralın yapım faaliyetleri sırasında hangi yıl aralığında tapınağı da yaptırmış olabileceğini tasarlama ihtimali yoktur. Bu dönem eponim kronikleri tutulurken sadece politik ve askeri olayların bilindiği ve onların kayda alındığı da kabul edilmelidir. Bunun devamında, neredeyse aynı zamanla örtüşen yapım belgeleri arasında bizzat bu iki kral tarafından tutulmuş kayıtlar da tasnif olanağı vermemekte olup, I.Şamşi-Adad

²² Rölling, Falk (ed.) Festschrift Soden (1969) 265–277.

²³ Ayrıca bkz. Renger, Falk (ed.) Herrscher (2002) 21.

²⁴ Na'aman, Iraq 46 [1984] 116.

ve I.Erişum –buna karşın onlardan daha geç krallar da- yazıcıların tarihleme hesaplayıp verebileceği herhangi bir Eponim kaydını tutmamışlardır. Bu sebeple onların yerini bulmak için bir diğer metoda yönelmişlerdir. Listenin ortalarında muhtemelen bir yöneticinin ölüm tarihinden diğer yöneticinin ölüm tarihine kadar hesap yapıyorlar, buna koşut olarak da ölünün biten idari yılını diğer kralın idari yılı başlangıcı olarak tespit ediyorlardı.

Geç Krallar I.Tiglatpileser ile Esarhaddon ve onların yapım faaliyetleri hakkında birçok zengin kaydı elde etmesine müsaade edilen yazıcılar, kesin yapım tarihlerine ulaşabiliyorlardı. Bu, I.Tiglatpileser'in zaman aralığının doldurulmasını sağlıyordu. Kralın ilk beş yıllık idari yılını içeren analler çerçevesinde, tahta çıkış tarihi çakıştırılabilir. Orada I.Tiglatpileser ile I.Aşşur-dan arasındaki yapım faaliyetlerinin başlangıç tarihleri tam 60 yıllık aralığa işaret etmiştir. I.Tiglatpileser'in tahta çıkış tarihinin başlangıç noktası belirsiz olsa da, ilk beş yıllık idari yılı M.Ö. 1111'dir ve dolayısıyla da tahta çıkış tarihi M.Ö. 1115'e karşılık gelir. Aşşur-dan döneminde tapınağın yıkılışı M.Ö. 1175, daha doğrusu M.Ö. 1171'dir. Bu tarihlerden hiç birisine ve Assur Kral Listesine göre M.Ö. 1180-1135 arasında²⁵ yönetimde bulunan I.Aşşur-dan'ın idari yılı başlangıcı, önerilen tahta çıkış tarihini yapım tarihine çekilmediği sürece doğruluk kazanmayacaktır.

Demek ki I.Tiglatpileser'in zaman aralığının, kral listeleri yanı sıra Eponim listeleri ve zaman aralığından tasnif edilerek kurgulanmış kronikleri de içerdiği umulabilir. Böyle bir yardım sayesinde kesin yapım tarihi edilir ve onun zaman saptanması yapılabilir.

O halde bu her iki hesaplama sistemi ile zaman aralığı ele alınabilir.

c) *Kültepe Eponim Listesi, Mari Eponim Kronikleri* ve I.Salmanassar ve Esarhaddon zaman aralığındaki I. Erişum ile I.Şamşi-Adad arasındaki zamanın başlangıcı:

Assur Ticaret Kolonileri Çağı Kültepe/Kaniş Karum'un II. tabakası *Kültepe Eponim Listesi*'nde²⁶ liste içeriği hakkında birçok parça bulunmaktadır. Bu liste içeriğinde kayıpsız bir sıralamayla okunabilen birçok yöneticinin Eponim oldukları süreyi de belirten yönetici adları geçer. En önemli tarihi kaynak, I.Erişum'dan Naram-Sin'e dek süreyi gösteren dönemdir. Böylece *Kültepe Eponim Listeleri*'nden I.Şamşi-Adad'ın kral listesinde yer almayan ve kendisinden önceki yöneticiler hakkında bilgi edinilmiş olur. *Kültepe Eponim Listesi*, Assur Kral Listesi krallarından I.Erişum dönemi

²⁵ von Boese ve Wilhelm, I.Aşşur-dan'ın idari yılını tahta çıkış yılı ile idari yıllarını uygun hale getirmek için aralığı 46 yıldan 36 yıla indirmeyi önermişlerdir, ama bu soruna açıklık kazandırmaz. Orta Assur devrine ilişkin bu kısaltma 10 yıl kadar dikkate alınır, her iki kral Ninurta-apil-Ekur (3 yıl) ile I.Aşşur-dan (46 yıl), Khorsabad ve SDAS listesinde birlikte sadece 49 yıl yerine, Nassouhi-Listesi'nde 59 yıl olmaktadır, Boese, WZKM 71 [1979] 19–38.

²⁶ Metin ve varyantı için bkz. Veenhof, *Assyrian List of Year Eponyms* (2003) 6–10.

süresince, Assur devrinde, yöneticilik yapmış *limu* adlarını yıllık temelde takip edilmesine olanak sunar²⁷.

Sadece parçalarla korunagelmış bulunan ve özellikle politik veya askeri olaylar için kayda alınmış olan *Mari Eponim Kronikleri*'nin (MEC A-E) içeriğinde değinilenlerle *Kültepe Eponim Listeleri* üst üste konduğunda, doğrudan zamansal bir bağlantı oluşmaktadır (KEL A/MEC A). *Mari Eponim Kronikleri* I.Şamşi-Adad'ın ölümüyle (MEC C-E) son bulsa da, onun sonu ile *Kültepe Eponim Listesi*'nde devam eden liste benzerdir ve bu da bizlere toplam yıllar içinde bir sabit nokta vermekte, böylece de I.Erişum'un idari yılı başlangıcı ile I.Şamşi-Adad'ın ölümü arasında geçen süreyi birlikte tasarlamamızı sağlamaktadır. Buradan yola çıkan Veenhof, eldeki *Kültepe Eponim Listesi* üzerine *Mari Eponim Kronikleri*'ni içeren tablet ve yönetici toplam yılları sayısını ilave ederek rekonstrüksiyon yapabilmekte²⁸, 90 ya da 93 eponimi (KEL A sonundaki 4 veya 5 eponim boşluğu arasındaki x, ve MEC B başlangıcı ile çakışması) kesinleştirerek I.Erişum'un yöneticiliğinin başlangıcı ile I.Şamşi-Adad'ın ölümü arasındaki zamanın en az 191 veya 194+x yıl olarak hesaplayabilmektedir.

* * *

I. Salmanassar bu süreçte kendi zaman aralığında, I. Erişum'un (*ištu BALA mEriše*) yönetiminden sonra I. Şamşi-Adad'ın Assur'daki Aşşur Tapınağı yapım faaliyetinine dek 159 yıl olarak hesaplamaktadır. Buna karşın *Kültepe Eponim Listeleri* ve *Mari Eponim Kronikleri*'nden, I.Erişum'un yöneticiliğinin başlangıcı ile I.Şamşi-Adad'ın ölümü arasındaki zaman, yani I.Erişum'un ilk yılı ile I.Şamşi-Adad'ın son yılı dikkate alındığında, 191 veya 194+x yıl olarak kesinleşmektedir. Sadece I.Salmanassar'ın verisi dikkate alındığında, yani I.Erişum ile I. Şamşi-Adad arasında 159 yılın olması dikkate alındığında, denilebilirki, I.Salmanassar'ın yazıcısı aslında İkunum'un tahta çıkışı ile I. Şamşi-Adad'ın ölümü arasında geçen süreyi hesaplamıştır. 159 yıl verisi Assur Kral Listesi ve *Kültepe Eponim Listesi*'nden takip edilecek olursa, buraya I.Erişum'un toplam 40 yıllık yönetimi ilave edilebilir (159 + 40 = 199).

Böylece, her iki Eponim listesinden ve I.Salmanassar'ın tahta çıkış yılından elde edilen veriler, birbiriyle çakışmaktadır. Artık, I. Erişu ile I. Şamşi-Adad arasında geçen ve 199 yıl olarak verilen süre, bir çelişki değildir²⁹. Müteakiben *Mari Eponim Kronikleri*'nden toplam 97 Eponim sayısı ortaya çıkarılabilir. Bunlar yine bir grafikte tasarlanmalıdır:

²⁷ Veenhof, Assyrian List of Year Eponyms (2003) 20–22. Kısa önsüzün ([*iš-tù* SAG *k]u-si-tim [š]a I-ri-ši-im [UGULA be]-li-ni iš-tù [li]-mu-um [i]-ši-ik-nu-ni*) yorumu için bkz. Veenhof, Assyrian List of Year Eponyms (2003) 20.

²⁸ Veenhof, Old Assyrian List of Year Eponyms (2003) 50–52.

²⁹ Ayrıca bkz. Veenhof, Akkadia 119/120 [2000] 139; Veenhof, Old Assyrian List of Year Eponyms (2003) 57.

Yıl	Krallar ve Yönetimleri	Kültepe Eponim Listesi'ndeki 129 Eponim (KEL A)	Mari Eponim Kronikleri'ndeki 97 Kronik
1	I.Erişum 40 Yıl	1-	
41	Ikunum	41-	
55	Şarru-kin 40 Yıl	55	
95	II. Puzur-Aşşur	95-	
103	Naram-Sin ve II.Erişum 64 Yıl	103- 129 Son	MEC A 1-30 (korunmuş 1, 6-23)
			MEC B 1-34 (korunmuş 1-30)
167	I.Şamşi-Adad 33 Yıl		MEC C-E 1-33
199			

I.Erişum ile I. Şamşi-Adad arasındaki zaman aralığı Esarhaddon'un yapım yazıtına da konu olmuş, Aşşur Tapınağı'nın yeniden yapımı sırasında onlara değinmiştir. Ancak Esarhaddon, I.Salmanassar'a karşı her iki kral arasındaki zaman aralığını 126 yıl olarak vermektedir. Ikunum'un birinci yılı ile II. Erişum'un ölüm yılı dikkate alındığında bu sayı da kesindir ve I.Salmanassar ile Esarhaddon'un I. Şamşi-Adad için verdiği yönetim yılını 33 yıla ($159-126=33$ veya $199-40-126=33$) daraltmaktadır ki, bu Assur Kral Listesi'nden de elde edilebilir³⁰. Bizim hesaplarımız müteakip şemada tasarlanabilir (kesin yıl sayıları aşağıdaki gibi hesaplanmıştır):

Kesin Kronoloji	Zaman Süresi	Yönetici	Yönetim Yılı
M.Ö. 2044	199 ↑	I.Erişum başlangıcı	40 Yıl
M.Ö. 2004	159 ↑	Ikunum başlangıcı	126 Yıl

³⁰ Weidner, AfO 15 [1945-1951] 92; Landsberger, JCS 8 [1954] 39.

Asur Zaman Aralığı ve Önasya'nın Kesin Kronolojisi

M.Ö. 1878	33 ↑	I.Şamşı-Adad başlangıcı	33 Yıl
-----------	---------	----------------------------	--------

Bu her iki zaman aralığının doğruluğunu anlamak için yeni kazanılan Eponim listeleri ile bu müteakip şema metodolojik olarak sözü edilen kral I.Salmanassar ve Esarhaddon'un tasnif edilmiş kronolojik zaman aralıklarıyla karşılaştırılabilir ve bunların aynı kaynaklardan yola çıkılarak verildikleri kabul edilebilir. Bu sayede kral I.Şamşı-Adad'ın yönetim zamanını tasarlamak mümkün olabilecektir.

d) Kral I. Salmanassar ve Esarhaddon'un Zaman Aralıklarından Yola Çıkarak I. Şamşı-Adad'ın Zamanını Tasarlamak:

I. Salmanassar, kendisi ile I. Şamşı-Adad'ın Aşşur Tapınağı'nın yapım faaliyetleri arasında 580 yılın geçtiğini yazmaktadır. Bu 580 yıllık periyodun daha önce değinilen I.Erişum ile I.Şamşı-Adad arasındaki 159 yılın³¹ neresine tesadüf ettiğini kaynaklardan tespit etmek mümkün değildir. Bu manipülasyon "kısaltılmış kronolojiyi" dikkate alan bir yazıcı tarafından dikkate alınmış olmalıdır; ne de olsa belirgin metin verilerinde bu vardır. Buna karşın adı zikredilmiş olan araştırmacının hesaplamalarını yeniden takip edebiliriz:

Ona göre I. Salmanassar tarafından yapılan Aşşur Tapınağı yapım faaliyetleri veya onun idari yılı başlangıcı ve I. Şamli-Adad'ın ölümü arasında sadece 421 yıllık bir aralık (580-159=421) vardır. Ancak bu değer, bariz olarak 431+x yıla dayandığından, I. Salmanassar'ın idaresinin başlangıcı ile I.Şamşı-Adad'ın ölümü arasındaki zaman için Assur Kral Listesi tarafından bu başlık kendi ruhani kanunlarına uygun olarak verilmiştir; bununla birlikte *tuppišu*-Kralları denilenler (No. 42-47) 0 (sıfır) yıl olarak gösterilmiş ve idari yılları koruna gelmemiş olan krallar No. 65-66 bu hesaplamada "x" olarak kalmaktadır. Kral No. 65-66'nın idari uzunlukları başka bir zaman aralığında 30 yıl olarak tespit edilebilmekte (bkz. aşağıda), öyle ki, I. Şamşı-Adad'ın ölüm başlangıcı ile I. Salmanassar'ın idari yıl başlangıcı kral listesinde en az 461 yıl olarak hesaplanabilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu konudaki tasarımız Bölüm "e" altındaki tabloda karşılaştırılabilir. Oradan I.Şamşı-Adad'ın ölüm yılını hesaplayacak olursak, yani 1845 üzerinden 199 yıl çıkarırsak (hesaplanan bu rakam için karşılaştır, aşağıda) olursak, 1726 sayısını elde etmiş oluruz. Böylece 119 yıl, söz konusu sub. No.40 boşluğuna denk gelir. 1726-1265 (I. Salmanassar'ın idari başlangıcı) 461 yıl verir.

* * *

Şimdi bizim Şamşı-Adad hesabımıza geri dönelim: I. Erişum ile I. Şamşı-Adad arasındaki 159 yıl, açıkçası sadece sonuncusu dikkate alınarak hesaplanmış olup, I.

³¹ En son Gasche, Dating (1998) 57; ayrıca bkz. Weidner, AfO 15 [1945-1951] 91; Hachmann, ZDPV 93 [1977] 124; Na'aman, Iraq 46 [1984] 119.

Şamşı-Adad'ın ilk yılı dikkate alınmaksızın, 580 yıl I. İşme-Dagan'ın ilk yılı ile sabitlenmelidir³².

Kral I.Salmanassar'ın yapım faaliyetleri başlangıcı için kendisinden daha geç Esarhaddon'un zaman aralığı kullanılarak hesaplanabilir. Bu göstermektedir ki kendisinin Assur'daki Aşşur Tapınağı yapım faaliyetleri ile I. Salmanassar arasında 580 yıl (Ass. A III 33) veya kısa versiyonuyla 586 yıl (Ass. B 24) geçmiştir. Esarhaddon'un Ass. B 24'de değindiği geçen 586 yıl, von Boese ve Wilhelm tarafından, yazım hataları dikkate alınarak 580 yıla çekilmiştir³³. Esarhaddon'un Ass. A yazıtı kendisinin 2. idari yılına (Eponim Issi-Adad-anınu), yani M.Ö. 679 yılına tarihlenmektedir. Bu, Aşşur Tapınağı'nın 586 yılında inşasına başladığını doğrulayarak bu tarihe sabitlemekte, bu da M.Ö. 1265 yılının (679+586=1265)³⁴ hesaplanmasını sağlamakta, buradan da yola çıkılarak 679 yılının bu toplamada tutarsız olmadığını göstermektedir³⁵. 1265 yılı bu nazarda kral I.Salmanassar'ın idari başlangıç yılı ile de aynıdır.

I. Salmanassar yönetiminde Aşşur Tapınağı'nın yapım başlangıcı zaman aralığı, yani M.Ö. 1265 yılına karşılık gelen tarih, I.İşme-Dagan'ın idari başlangıç yılını M.Ö. 1845 (1265+580=1845) olarak hesaplanmasını ortaya koyabilir ve I.Şamşı-Adad'ın ölüm yılı olarak bir önceki yılın, yani 1846'nın hesaplanmasına izin verir. Bu ölçmede kral I. Şamşı-Adad'ın 33 yıllık yönetiminin I. Salmanassar sonrasındaki zaman aralığında M.Ö. 1878 yılıdır (1845+33=1878). Bu da müteakiben *Kültepe Eponim Listeleri* verileri ve zaman aralığına göre M.Ö. 2044–2005 yılları arasındaki I. Erişum yönetimini doğrulamaktadır.

* * *

Ancak Esarhaddon'un verdiği, I. Şamşı-Adad ile I. Salmanassar arasındaki Aşşur Tapınağı'nın inşa faaliyetleri arasındaki zaman aralığı sadece 434 yıldır. Bununla birlikte Esarhaddon, I. Erişum ile I. Şamşı-Adad arasındaki zaman aralığını 126 yıl olarak veriyor olması, I.Şamşı-Adad'ın idari başlangıcını 434 yıl ile sabitlemekte, ancak kendisinden önceki yönetici arasındaki hesaplamada bağlantı oluşturamamaktadır. Esarhaddon'un bu tahta çıkma sırasında göre yıl 1699'a (1265+434=1699) tekabül eder.

³² Bir başka temas noktası Landsberger, JCS 8 [1954] 41, tarafından kullanılmakta olup, Ona göre I. Şamşı-Adad'ın yönetimi'nde ahlında hem I.Erişum - I.Şamşı-Adad dönemine, hem de I.Şamşı-Adad - I.Salmanassar dönemine riayet edilmelidir. I.Tiglatpileser'den yola çıkarak dikkate aldığı zaman aralığı için I. İşme-Dagan'ın idari başlangıcından I.Salmanassar'ın idari başlangıcı arasındaki süreyi 547 yıl olarak hesaplamakta, I. Şamşı-Adad'ın başlangıcının 580 yıla işaret ettiğini önermektedir (bkz. aşağıda).

³³ Boese, WZKM 71 [1979] 33–35; ayrıca bkz. Na'aman, Iraq 46 [1984] 118.

³⁴ Esarhaddon'un başlangıcına ilişkin veri, inşaata başlamasının gösterdiği gibi, aynı zamanda zaman aralığı belirsiz olan Aşşur-rēša-işi'yi de teyit edebilir mi? (Grayson, Assyrian Rulers I [1991] 320). Bu I.Salmanassar ile Aşşur-rēša-işi yapıları arasında 132 yılın geçtiğini göstermektedir. Aşşur-rēša-işi dönemi yapım faaliyetinin başlangıcı belirsizdir. Bu kral daha kraliyetinin ilk yılında, yani M.Ö. 1133 yılında bu inşaata başlamışsa, I.Salmanassar'ın yönetiminde inşaata başlama yılı M.Ö. 1265 yılına karşılık gelmiş olacaktır. Aşşur-rēša-işi'nin başlangıcı için bkz. Boese, WZKM 71 [1979] 29-30; Na'aman, Iraq 46 [1984] 117.

³⁵ Yılların takip süreleri sorunu için bkz. Boese, WZKM 71 [1979] 34.

Esarhaddon tarafından daha düşük olarak verilmiş olan 434 sayısı³⁶, Landsberger tarafından yazıcının bir hatası olarak görülmüş ve kendisi bu sayıyı *494 yıl şeklinde düzeltilmiştir ki kendisinden sonraki araştırmacılar da onu takip etmişlerdir³⁷. Kral I.Şamşi-Adad'ın idari başlangıcı bu Esarhaddon verileri tespitine göre hâlâ 1759 yılına karşılık gelmektedir (1265+494=1759)³⁸. Esarhaddon'un zaman aralığında düzeltilmiş 494 yıl sayısı Assur Kral Listesi verileri ile de iyi bir uyum arz etmektedir. I.Salmanassar idaresinin başlangıcı ile I.Şamşi-Adad'ın ölümü arasında geçen süre ruhani kanunlara uygun olarak düzenlenmiş Assur Kral Listesi'nde 431+x yıl (x= Kral No.65 ve 66'nın kayıp yılları) iken, *tuppišu*-Kraları (No.42-47) 0 (sıfır) yıl tasarlanır. Buna I.Şamşi-Adad'ın 33 yıllık yönetimi eklenecek olursa, böylece I. Şamşi-Adad'ın idari başlangıcı ile I. Salmanassar'ın idari başlangıcı arasındaki süre 464+x yıl olur ki, bu da her iki kral No. 65–66 için toplam 30 yıl, (464+30=) 494 yıl karşılığını verir.

* * *

Şimdi sadece I.Salmanassar'ın verilerini Esarhaddon ve Assur Kral Listesi ile karşılaştıracak olursak, Esarhaddon tarihi ve Assur Kral Listesi ilgili başlıklarının 119 yıldan daha fazla kısaltılamayacağı görülür (1878-1759=119). Bu önemli kısaltmanın açıklamasını yapmak o kadar da kolay değildir. Bizzat I.Salmanassar'ın verdiği 580 yıl, sadece I.Salmanassar ile I.Şamşi-Adad arasında değil, aynı zamanda I.Erişum ile I.Salmanassar arasında da işaret etmekte (yukarıda açıklamasını muhtemel göremediğimiz halde), böylece de aralık 494 değil, 454 olmaktadır (580–126=454). Ortaya çıkan bu fark takip edilecek olursa, tahta çıkış tarihleri hesaplamalarında değişiklik yaparak listeye aktaran Esarhaddon'un kâtibi, I. Salmanassar'ın emirleri doğrultusunda kral sayılarını değişik veren yazıcının sunumunu dikkate almamıştır. Assur Kral Listesi'nin bildik örnekleri doğrultusunda farklılaşan veriler, zaman sürecinde sadece 10 yıllık (No. 61 III. Puzur-Aşşur; SDAS Listesi 24 yıl; Nassouhi Listesi 14 yıl)³⁹ sapma gösterirken, bunu açıklamaya yönelik hiçbir çözüm içeriğini vermemektedir.

Bu dikkate alınmak istenmez ve 580 sayısı çözümsüz kabul edilip bir yanda bırakılırsa, Assurlu yazıcının, I.Salmanassar ve Esarhaddon dönemlerinde, Assur Kral Listesi üzerindeki değişik eleştirileri dikkati alan bir tutum sergilediği için bu farklılığın ortaya çıkmış olduğu ancak mantıklı bir şekilde açıklanabilir. Nitekim Esarhaddon dönemi listesinde birçok zamansal durak noktası tespit edilebilen birçok politik isteklendirme ve diğer geleneksel rivayetlerin de varlığı malumdur⁴⁰.

³⁶ Buna ilişkin yukarıda bizim değindiğimiz ruhani kanunlara uygun yapılan Kral Listesi'ne dair düşüncelerimiz göre I. Salmanassar idaresi başlangıcı ile I.Şamşi-Adad'ın ölümü arasında geçen süre 461 yıl olarak kabul edilebilir.

³⁷ Kendi inisiyatifiyle altılı sistemi kullanmayı tercih eden Esarhaddon'un yazıcının hataları arasında bugün 7 *šuši* MU 14 (=434) yerine asıl 8 *šuši* MU 14 (=494) 'ü tespit edebiliyoruz.

³⁸ Landsberger, JCS 8 [1954] 40.

³⁹ Brinkman, OrNS 42 [1973] 311.

⁴⁰ Landsberger, JCS 8 [1954] 40.

Elbette bugün Assur Kral Listesi'nden bildiğimiz hatırı sayılır bir boşluğun mevcudiyeti, Landsberger tarafından VAT 9812⁴¹ liste parçaları ve Puzur-Sîn⁴² yazıtı sayesinde izah edilmiştir ki, I. İşme-Dagan (No.40) ve Aşur-dugul (No.41) arasında en az 4+x yöneticinin de var olması gerektiği de gösterilmiştir⁴³.

Assur Kral Listesi'ndeki boşluk için elde 119 yıllık bir zaman aralığı söz konusudur. Bu listede yönetici ailesinden hangisinin Puzur-Sîn ve devamındaki krallara ait olduğu gibi, I. Şamşı-Adad hanedanlığından I. İşme-Dagan'ın takipçisinin de idari yılı eksiktir.

e) I. İşme-Dagan'ın Zaman Tasarımı, I. Tıglatpileser'in Zaman Aralığı ve Adası Hanedanlığının Assur'da Yeri:

I. Şamşı-Adad'ın ölüm tarihinden yola çıkıldığında, I. İşme-Dagan'ın idari başlangıcı yılı M.Ö. 1845 yılına karşılık gelmektedir. I. İşme-Dagan'ın idarede kaldığı süre ise Assur Kral Listesi'nde 40 yıl olarak geçmektedir⁴⁴. I. İşme-Dagan'ın Assur'da tek başına 40 yıllık yönetimi ise bir şekilde çelişkili durmaktadır⁴⁵. I. Şamşı-Adad döneminde Mari'de İşme-Dagan veliaht prens olarak Ekallatum'u yaklaşık 17 yıl hüküm sürmesi dikkate alındığında, I. İşme-Dagan'ın toplam idaresi, yaklaşık 60 yıl gibi yüksek bir rakamı bulacaktır. Buna müteakip bazı araştırmacılar, kral listesinde verilen 40 yıllık idari süresini takip ederek yazıcının I. İşme-Dagan'ın yıllarını Ekallatum'daki Genel Vali süresiyle birlikte kaleme aldığını ummaktadırlar. Buna devamında ise I. İşme-Dagan'ın 40 yıllık idari süresi her biri 20 yıl olmak üzere ikiye ayrılmalıdır. Bu açıklama çabası elbette bir kesinlik veya çakıştırmaya arz etmemektedir. Bu tarz bir tasarım, örneğin tek başına ele alındığında, kral listesini yazarının I. Şamşı-Adad'la ilgili olarak Ekallatum'daki 3 yılını özelleştirerek 33 yıl Assur'da hüküm sürdüğünü ve birbirinden ayrılabilceğini düşündürebilir. Böylece Assur Kral Listesi'nde verilen her birbirine uyumlu örnek değerlendirilmiş olur ve I.İşme-Dagan'ın

⁴¹ Landsberger, JCS 8 [1954] 31; toparlama için Grayson, Rölling (ed.), Festschrift Soden (1969) 110-111.

⁴² Puzur-Sîn yazıtı için bkz. Landsberger, JCS 8 [1954] 31-33; Grayson, ARRIM 3 [1985] 9-14; Grayson, Assyrian Rulers I (1991) 15-18.

⁴³ Gasche'nin denemesi için bkz. Dating (1998) 52, krallar Mut-Aşkur, Rimu[ş] ve Asinum'u Aşur-dugu ve takipçilerine koşturarak var oldukları açıklaması dikkate alınabilir. Böylece Puzur-Sîn yazıtında geçen Asinum Gasche listesinde, Dating (1998) 62, nazarı dikkate alınmaksızın, Assurlu yönetici olarak yazılmıştır.

⁴⁴ Gasche'nin tasnifi için bkz. Dating (1998) 52, SDAS Listesi'nde I. İşme-Dagan'ın idari yılının 50 yıl olarak gösterilmesi, yayın çizelgesinde bir basım hatası olduğu J.A. Brinkman tarafından (kişisel görüşme) tezip edilmiştir. Gelb, JNES 13 [1954] Pl. XVI'da verilen resim tasnif edildiğinde, buna ilişkin öneri sadece 40 yıllık yönetime işaret etmelidir. Tarihi olaylar üzerinden düşünen Gasche, Dating (1998) 52-53, I. İşme-Dagan'ın idari süresi için sadece 11 yıl öngörmektedir.

⁴⁵ Veenhof, MARI 4 [1985] 213; Yamada, ZA 84 [1994] 23, dn. 38.

40 yıl hükmettiği anlaşılabilir. Bu yönetici M.Ö. 1845–1806 yılları arasında Assur'u yönetmişti ve o yönetimden indiğinde yaklaşık 75–80 yaşında idi⁴⁶.

* * *

I. Tiglatpileser'in zaman aralığıyla birlikte, kralın yıllıklarında ilk beş yıllık idaresi süresince, I. İşme-Dagan'ın da ele alınması gereken sadece tahta çıkış tarihi söz konusudur.

Metinde verdiği şekliyle, I. Şamşi-Adad veya oğlu I. İşme-Dagan'ın (sic!) tarafından Anu ve Adad tapınaklarının yapımı ile I. Aşşur-dān'ın yeniden inşasına başlanması arasında 641 yılın geçtiği önerilmektedir. 60 yıl sonra ise I. Tiglatpileser tarafından tapınağın yenilenmesi için çalışılmıştır. Başlangıç tarihi, III. Şamşi-Adad'ın bir referansının olup olmadığı bilinmediğinden neredeyse ele alınamayacak durumdadır; bu aradaki yapım faaliyeti I. İşme-Dagan'ın adıyla birlikte alındığından dolayı muhtemelen bir yazım hatası söz konusudur⁴⁷. Başlangıç tarihi için çıkış noktası belirsizdir. Kralın ilk yılından (M.Ö. 1115) beşinci yılına (M.Ö. 1111) dek olan süre mevcuttur. I. Aşşur-dān'ın yapım faaliyetleri M.Ö. 1175 ile M.Ö. 1171 yılı aralığına tarihlenmektedir. Bu zaman süreci dikkate alındığında I. İşme-Dagan'ın M.Ö. 1816'dan (1111+641=1812) 1812 yılına kadar yapımına başladığı düşünülebilir. Bu neticelerden yazarın sadece I. İşme-Dagan'ın Anu-Adad Tapınakları yapım faaliyetini dikkate aldığı umulabileceği gibi, ayrıca –I. Aşşur-dān'da olduğu gibi– idari yılının başlangıcını sabitlemediği ya da kralın sonunu vermemiş olduğu tespiti de yapılabilir. O halde I. İşme-Dagan'ın yapım faaliyetleri I. Tiglatpileser'in zaman aralığıyla, yani kralın 29.–33. idari yılı ile hesaplanıp ortaya konulabilir⁴⁸.

* * *

Bu hesaplamalar müteakip tarihlenmelerle oldukça zor bağlantı arz etmektedir. Aşağıdaki başlıkta I. Babil Hanedanlığı için tasarlamaya çalışacağımız üzere, Hammurapi yönetiminin 39. yılında Assur çekirdek bölgesini ("Subartu") zapt etmiştir⁴⁹, -ki bu

⁴⁶ I. İşme-Dagan hakkındaki verilen zaman süresi en son Mari Arşivi'nde Hammurapi yılı 29 ve 30, I. İşme-Dagan'ın Assur'daki idari karşılığı 12 ve 13'e karşılıktır (Birol, RA 72 [1978] 186; Veenhof, MARI 4 [1985] 213; Charpin, ARM XXVI/2 (1988) 154-156). Mari'de I. İşme-Dagan'a ait bir başka anımsatma Hammurapi yılı 31 (=I. İşme-Dagan, 14 yıl) için olabilir (Charpin, ARM XXVI/2 (1988) 156). Bununla birlikte I. İşme-Dagan Tel Rimah'daki İltani Arşivi'nde muhtemelen Hammurapi'nin 32. yılında (= I. İşme-Dagan 15 Yıl), bir başka yerde, Karana'nın yıkımında bir şarap sunum metni içeriğinde değinilmiştir (Dalley, Tablets Tell Rimah (1976) No. 253, 5 [Şabrum'un Eponimi]). Tel Rimah Arşivleri'nin sonu ile Assur ile ilgili yazılar o kadar dardır ki, I. İşme-Dagan ile ilgili neredeyse hiçbir kayda tesadüf edilememektedir.

⁴⁷ Landsberger, JCS 8 [1954] 41.

⁴⁸ I. İşme-Dagan'ın Anu-Adad Tapınak kulelerinden birisini yaptırmış olduğu, orada bulunan kral I. Enlil-nāşir'e ait ve kendi yapım faaliyetlerini içeren bir kil topuz metni üzerindeki yazıttan bilinmektedir; bkz. Grayson, Assyrian Rulers Third and Second Mill. (1987) 95.

⁴⁹ Stol, Studies (1976) 37–41. Hammurapi'nin Assur (KH IV 55) ve Ninine'yi (KH IV 60) işgal ettiğine ilişkin kodeksin yanı sıra Ekāllatum da Babilli kralın eline geçmiş olmalıdır; Ekāllatum

da, I. İŒme-Dagan'ın 22. yılında denk düşer. Yine I. İŒme-Dagan'ın 27. yılında, Babil'de Samsu-ilüna yönetime gelir. Samsu-ilüna 3–7 yıl kadar geçirdikten sonra I. İŒme-Dagan'ın Assur'da yine bir dizi yapım faaliyetinde bulunduğu görülür; yukarıda hesaplandığı gibi, bu onun 29.-33. yılları arasına denk düşer. Bu da I. İŒme-Dagan'ın, Hammu-rapi'nin işgali bittikten sonra yeniden kendi başkentindeki saltanatına pratik bir şekilde geri döndüğünü gösterir; sürgün yıllarını muhtemelen Habur nehri üçgenindeki bir Assur "Geçici Hükümet"inde veya yurt dışında geçirmiştir. Bunun için, Pientka'nın da tespit ettiği üzere, Eski Babil Devleti'nin Samsu-ilüna'dan beri yapılan misillemelere ithaf etme gibi muhtelif keyfiyetlerin var olmasından kaynaklandığı analizi yapılabilir⁵⁰. Bundan sonra Babil uzun süre EŒnunna/TupliaŒlı kral AhüŒina ve Mät Tiamtimli ("Deniz Ülkesi; LagaŒ'da?) hanedan tarafından kıskaca alınacaktır⁵¹; bu sırada Elam da Mezopotamya'ya güçle nüfuz etmektedir⁵².

* * *

Assur için I. İŒme-Dagan ile Bēlu-bāni arasındaki 125 yıl boyunca, bizim kronolojimize göre 1805 ile 1680 arası, Assur Kral Listesi (Khorsabad, SDAS ve VAT 9812) ve Puzur-Sîn yazıtından, bu süreçte izlenebilen bir dizi isim takip edilmektedir:

Mut-AŒkur
RimuŒ
AŒinum
Puzur-Sîn
AŒur-dugul
AŒur-apla-îdî
NāŒir-Sîn
Sîn-namir
İpqî-Œalūlu
Adasi

Yönetici gruplarıyla birlikte bizim sıramız AŒur-apla-îdî'den Adasi'ye dek her bir kralı –ruhani kanunlara göre düzenlenmiş Assur Kral Listesi temelinde- *tuppiŒu*-Kralları olarak belirtilen şekilde kapsamaktadır. Geç Assur bağlantıları –açıklığa kavuşturulamamış bağlantılarından dolayı- ile 6 fiili iktidarın süreleri, açıkçası 0 (sıfır) yıl esas alınarak hesaplanmıştır (bkz. yukarıda). Ancak bu, Bēlu-bāni'nin babası Adasi ve üç erkek kardeŒi ile taht takipçileri binyılların "Adasi Hanedanlığı" olarak bilindiğinden dolayı, büyük bir tarihi gerçeklik arz etmemektedir. O, gerçekten de 1680 yılından birkaç on yıl önce yönetime gelmiş olmalıdır.

* * *

Sadece Œu düşüncede olursak, yani *tuppiŒu*-Kralları gerçekten 0 (sıfır) yıl tahtta kaldığını tasarlanacak ve 125 yıllık zaman sürecini malum isimlerle örtüŒtürmeyecekse,

ile bugünkü Tell Akra'nın özdeşleştirilmesi için bkz. Dittman in: Finkbeiner (ed.), Festschrift Boehmer (1995) 100–102.

⁵⁰ Pientka, *Spätaltbabyl. Zeit* (1998) 6–21; 257–272.

⁵¹ Pientka, *Spätaltbabyl. Zeit* (1998) 39; 268–269.

⁵² Pientka, *Spätaltbabyl. Zeit* (1998) 269–272.

o halde Assur üzerinde bir dönem hakim olmaya çalışmış olan, Kuzey Mezopotamya'daki güçlü "Hanigalbat" ya da "Hurriler" devletinin⁵³ coğrafi konumunu dikkate almalıyız ki, onlar vasal beyliklerle Assur'da, çeşitli örneklerde görüldüğü gibi, kral listesinde birlik oluşturmuşlardır.

Bu gibi *damnatio memoriae*'lere, bugün sadece VAT 9812 listesinde koruna gelmiş bulunan, daha birçok isimde tesadüf edilebilir. O halde onlar, Hurriler'in uydularındandır⁵⁴.

Resmen silinmiş olan kralların zamansal keşimleri belirsizdir. Şu kesindir ki, I.Tiglatpileser döneminde (M.Ö. 1115–1077) kısaltılmamış listenin eleştirisi hâlâ kral listesinde, II. Tiglatpileser (M.Ö. 966–935) ile sonuçlanacak olan ruhani hükümlere göre tasnif edilmiş kral listesinin (SDAS Listesi) kullanımını ve ölümünden kısa süre sonra oğlu Aşşur-rēša-işi tarafından yayımlanacak olmasından dolayı lazımdır⁵⁵. Ruhani hükümlere göre tasnif edilmiş olan Assur Kral Listesi I.Tiglatpileser ile Aşşur-rēša-işi arasında takip edilmiş olmalıdır.

I.İşme-Dagan'ın takipçileri tarafından daha geç bir dönemde kurulan *damnatio memoriae*, I. Şamşi-Adad'ın ölümünden sonraki Assur devletinin politik gelişiminde aranmalıdır. Onun oğlu I. İşme-Dagan'ın yönetimi boyunca Turukku ile Elam saldırıları ve elbette Hammu-rapi yönetimindeki Babil'in yeniden güçlenmesi, sürekli bertaraf edilmeye çalışılmıştır. 32'den 39. saltanatına yılına kadar Babil kralı Hammu-rapi, Assur ve Ninive'yi işgal etme ve kısa bir süre de olsa onları kendi toprakları içinde tutma mutluluğuna erişmişti. Bu işgal süresince Assur kralının politik akıbeti belirsizdir. Belki de Samsu-ditāna'ya dek Babil'in elinde tuttuğu ve I. Murşili'nin Babil seferi sonrasında ele geçirmiş olduğu Hana'da, Assurlu yöneticiler, bir süre Hurrilerin hakimiyeti altındaki bu bölgede –Orta Fırat Bölgesi'nde yeni bulunan bir metnin de

⁵³ "Hanigalbat" devleti çok sonraları Ammi-şaduqa döneminde geçmekte (bkz. Astour in: Young (ed.), Mari (1992) 4 dn. 12; Pientka, Spätaltbabyl. Zeit (1998) 265) ve sonara da bir yöneticisinin adı I. Murşili tarafından başdüşman şeklinde anılmıştır (Landsberger, JCS 8 [1954] 64); onun teşekkülünde belki de Indo-Āriler vardır.

⁵⁴ Buna karşın Na'aman, Iraq 46 [1984] 116, ve Yamada, ZA 84 [1994] 24, 26–27, bu eksikliği dışarıda tutma kolaylığına kaçmışlardır. Buna karşın VAT 9812 Assurlu yazıcının konuya ilişkin yeteri kadar bilgiye sahip olduğunu, aslında I. Şamşi-Adad Hanedanlığı'nın oğlu I. İşme-Dagan ile sona ermediğini, ve böylece de hiçbir eksikliğin bu olayı yanıtı bırakmaması gerektiğini göstermektedir. Bu da, daha geç kayıtlarda görülebileceği gibi, VAT 9812'nin krallar No.41-53'ün varlığını teyit ettiğini, burada bir eksiklik olmadığını, aksine, bir politik motivasyon amacıyla dışarıda bırakıldığı sonucunu görmek lazımdır. Dışarıda bırakılan VAT 9812'deki krallar No. 41–53 Yamada, ZA 84 [1994] 27, tarafından söz konusu kralların listeye bir ilgisi olmadığı ve mevcut eksikliği giderme ihtiyacını yazıcının duymadığı şeklinde kurgulanmıştır.

⁵⁵ I. Tukulti-Ninurta tarafından Assur Kral Listesi'nde ruhani hükümlere göre tasnif edilmiş Orta Assur bilinguesi BM 98496 için bkz. Lambert, Iraq 38 [1976] 85-94. Parçalar halindeki metnin belirgin satırları tam bir anlam ifade etmediği için I. Tikulti-Ninurta'ya tarihlenmesi konusu da kesin olmayıp, ruhani hükümlere göre tasnif edilmiş Assur Kral Listesi'ni bu kralla birlikte ele almak yanılabilir, yine de bkz. Na'aman, Iraq 46 [1984] 116; Reade, JNES 60 [2001] 3.

gösterdiği gibi⁵⁶- yaşamışlardır. Bu politik sürgün esnasında oradaki beyler, bağımsız olmadıklarından dolayı Assur kralları listeden silinmiş olmalıdırlar⁵⁷. Elbette I. İşme-Dagan onların yerine, *damnatio memoriae*'yi dikkate almaksızın bir Assurlu "Geçici Hükümet"ini savunacak, aynı zamanda takipçileri tarafından Hurrili vasalların isimleri de Assur'un resmi tarihinden çıkarmak için listeden basitçe siliniverecekti.

En iyisi, bunun devamında Assur Kralları listesinin I. Erişum'dan I.Tiglatpileser'e dek olan krallarını ve kesin sayılarıyla yönetim sürelerini toplu bir bakışla vermek olacaktır:

33.	I. Erişum	2044-2005	40 Yıl
34.	İkūnum	2004-1991	14 Yıl
35.	Şarru-kīn	1990-1951	40 Yıl
36.	II. Puzzur-Aşşur	1950-1943	8 Yıl
37.	Narām-Sīn	1942-	Birlikte
38.	II. Ērişum	-1879	64 Yıl
39.	I. Şamši-Adad	1878-1846	33 Yıl
40.	I. İşme-Dagan	1845-1806	40 Yıl
40a., b.,c., d.+x	Boşluk (Mut-Aşkur, Rimu- x, Asīnum, Puzue-Sīn ve diğerleri)	1805-1681	Birlikte 125 Yıl
41.	Aşur-dugul		
42.- 47.	<i>ina tarşi Aşşur-dugul...</i>		
48.	Bēlu-bāni	1680-1671	10 Yıl
49.	Libāya	1670-1654	17 Yıl
50.	I. Şarma-adad	1653-1642	12 Yıl
51.	IB.TAR.Sin	1641-1630	12 Yıl
52.	Bazāya	1629-1602	28 Yıl

⁵⁶ Bununla ilgili örnek, Şişun'da bulunan metin (Gasche, Dating [1998] 45, tarafından zikredilmiştir; Samsu-ditāna dönemine ait metin); Haradum'dan (Joannès'in özet: Kepinski-Lecomte (ed.) Haradum I (1992) 30-36; Samsu-ilūna'dan Samsu-ditāna'ya dek olan metin); Terqa'dan (Rouault'un özet, SMEA 30 [1092] 253-254; Podany in: Young et al. (ed.) Studies Astour (1997) 428-429; Ammi-şaduqa ve Samsu-ditāna dönemlerine ait metin).

⁵⁷ Aynı kurguda belki de iki beylik (?) söz konusudur. Akkad Devleti hanedanlığından hiçbir Assurlu Assur Kral Listeleri'ne girmemiştir: Ititi ve Azuzu, (Grayson, Assyrian Rulers Third and Second Mill. (1987) 7 [Ititi], 8 [Azuzu]), her ne kadar bunlardan sonuncusu Akkadlı Maniştusu'nun vasalı olsa da; müteakibi için bkz. Yamada, ZA 84 [1994] 18 dn. 26, aynı şekilde Gelb, Altakk. Königinschriften (1990) 79-80, 369. Her iki şahsın da yönetimde bulunup bulunmadıkları çelişkilidir.

Asur Zaman Aralığı ve Önasya'nın Kesin Kronolojisi

53.	Lullāya	1601-1596	6 Yıl
54.	Šū Ninua	1595-1582	14 Yıl
55.	II. Šarma-adad	1581-1579	3 Yıl
56.	III. Ērišum	1578-1566	13 Yıl
57.	II. Šamši-Adad	1565-1560	6 Yıl
58.	II. Išme-Dagan	1559-1544	16 Yıl
59.	III. Šamši-Adad	1543-1528	16 Yıl
60.	I. Aššur-nīrārī	1527-1502	26 Yıl
61.	III. Puzzur-Aššur	1501-1478	24 Yıl
62.	I. Enlil-nāšir	1477-1465	13 Yıl
63.	Nūr-ili	1464-1453	12 Yıl
64.	Aššur-šadūni	1452	1 Ay
65.	I. Aššur-rabī	1452-	Birlikte
66.	I. Aššur-nādin-aĥĥē	-1423	30 Yıl
67.	II. Enlil-nāšir	1422-1417	6 Yıl
68.	II. Aššur-nīrārī	1416-1410	7 Yıl
69.	Aššur-bēl-nišēšu	1409-1401	9 Yıl
70.	Aššur-rīm-nišēšu	1400-1393	8 Yıl
71.	II. Aššur-nādin-aĥĥē	1392-1383	10 Yıl
72.	I. Erība-Adad	1382-1356	27 Yıl
73.	Aššur-uballit	1355-1320	36 Yıl
74.	Enlil-nīrārī	1319-1310	10 Yıl
75.	Arik-dēn-ili	1309-1298	12 Yıl
76.	I. Adad-nīrārī	1297-1266	32 Yıl
77.	I. Salmanassar	1265-1236	30 Yıl
78.	I. Tukultī-Ninurta	1235-1199	37 Yıl
79.	Aššur-nādin-apli	1198-1195	4 Yıl
80.	III. Aššur-nīrārī	1194-1189	6 Yıl
81.	Enlil-kudurrī-uşur	1188-1184	5 Yıl
82.	Ninurta-apil-Ekur	1183-1181	3 Yıl
83.	I. Aššur-dān	1180-1135	46 yıl
84.	Ninurta-tukulti-Aššur	1134	Birlikte
85.	Mutakkil-Nusku	1134	1 Yıl
86.	Aššur-rēša-işi	1133-1116	18 Yıl
87.	I. Tiğlatpileser	1115-1077	39 Yıl

f) Babilli Hammu-rapi'nin Zaman Tasarımı:

I. Şamşi-Adad M.Ö. 1878–1846 zaman aralığına sabitlendiğinde bildik bir senkronizm, bu Assurlu kral ile Babilli Hammu-rapi, yani Assur ile Babil I. Hanedanlığı arasında bir kronolojik çakışma söz konusudur; hem kendi aralarında –Hammurabi'den Samsu-ditāna'ya dek krallarının idari uzunlukları doğrulanmıştı (toplam 198 yıl)- hem de Babil'in düşüşü ile bağlantı oluştururlar.

I. Şamşi-Adad, Babilli Hammu-rapi'den daha önce iktidara gelmişti ve muhtemelen onun 17. idari yılında ölmüştür⁵⁸ ki Hammu-rapi'nin 17. idari yılı, I.Şamşi-Adad'ın 33. yılına karşılık gelmesiyle doğrulanmaktadır. Assur kaynaklarının ölçümü dikkate alındığında, Hammu-rapi'nin iktidara gelişi M.Ö. 1862 yılında olmuştur. Böylece de Babil I. Hanedanlığı'nın Samsu-ditāna yönetimi ile son bulması M.Ö. 1665 yılı olmalıdır.

* * *

Assur rivayetlerinde Babilli Hammu-rapi ile ilgili kesin sayılar, Babil'in düşüş tarihine çekilebilen temas noktaları verebilen Babil'in kendi kaynakları ile karşılaştırmalar yapılmalıdır.

Bizim için kaynakları takip ederken karşılaşılan en büyük soru, Babil Kral Listesi A (BM 33332), B (38122) ve C'nin⁵⁹ sınıp sınınamayacağıdır. Babil Kral Listesi A, sadece Kasları takip eden Babil I. Hanedanlığı hakkında, kurucu kral Gandaş ile ilgili bilgi verir. Bu hanedanlığın 36 yöneticisinin hükümdarlığı, toplam 576 yıl, 9 ay (9 şuşı 36 MU 9 ITI = 540+36 yıl + 9 ay) sürmüştür.

Nasıl ki bazı yılları Isin II. Hanedanlığı ile hesaplanabiliyorsa, ki onların da ilk kralı Marduk-kabit-ahhēšu M.Ö. 1161 yılında tahta çıkmıştı⁶⁰, son kralları değişik Assur kralları ile eşzamanlı olabilecek⁶¹ olan Kas Hanedanlığı'nın sonu, M.Ö. 1155/1150 olarak kabul edilebilir⁶².

Babil'de Kas Hanedanlığı'nın M.Ö. 1150 dolaylarındaki yıkılışından yola çıkılacak olursa, Gandaş yönetiminde yönetimin başlangıcı –Babil Kral Listesi A verilerinden ölçülecek olursa- M.Ö. 1725 olarak düşünülebilir (1149+576=1725). Bu

⁵⁸ Charpin, MARI 4 [1985] 306-308; Veenhof, MARI 4 [1985] 217-218. I. Şamşi-Adad'ın ölümünün Babilli Hammu-rapi'nin 12. yılına tesadüf ettiği önerisi için bkz. Whiting in: Eichler (ed.), Tall al-Hamidiya II (1990) 310.

⁵⁹ Grayson, RIA VI: 90–110, ayrıca bkz. Kral Kisteleri ve Kronikler B. Akkad § 3.3, 3.4, 3.7.

⁶⁰ Isin II. Hanedanlığı'nın tam zamansal tasarımı yaklaşık 5 yıllık sapma gösterir. Isin II. Hanedanlığı kralı Marduk-şāpik-zēri (13 İdari yıl) ile Assur Kral Listesi'ne göre M.Ö. 1074–1057 yılları arasında yönetimde bulunmuş olan Assurlu kral Aşur-bēl-kala arasında bir senkronizm olup (bkz. Brinkman, Post-Kassite Babylonia (1968) 132–135), Marduk-şāpik-zēri en erken M.Ö. 1087'de idareye başlamış olmalıdır. Isin II. Hanedanlığı öncesindeki kralların yönetim yılı Babil Kral Listesi A ve C'den bilindiği için, hanedanlığın kurucusu Marduk-kabit-ahhēšu ancak en erken M.Ö. 1161 dolaylarında iktidara gelmiş olmalıdır.

⁶¹ Kaslı Yöneticiler ve Assurlu krallar arasındaki ilişki için topluca bkz. Brinkman, Materials I (1976) 28-29.

⁶² Brinkman, Materials I (1976) 31–33.

hesaba göre Babilli Hammu-rapi'nin yönetiminin başlangıcı, M.Ö. 1923 yılına (1725+198=1923) karşılık gelecektir.

Babil Kral Listesi A'dan edinmiş olduğumuz Babil'in yıkılış tarihi (M.Ö.1726), eldeki Assur zaman aralığından, tarihi olaylar için hesaplamış olduğumuz M.Ö. 1665 yılından 61 yıl daha yüksektir.

* * *

Bu sorunun çözümü için bir Yeni Babil yazıtında değinilen Gandaş'ın yazıtının tarihi içeriğini (BM 77438) anımsamak gerekir, ki bu içerikte konu başlıkları “Dünya'nın dört tarafının kralı”, “Sümer ve Akkad ülkelerinin kralı” ve “Babil'in Kralı” (Z.3 ...LUGAL *Bà-bà-lam a-na-ku-ma*) olarak takdim edilmiş ve ayrıca Nippur'daki Enlil Tapınağı'nın Babil (Z.4-5 *i-nu-šu-ma É-kur dEn-lil šá i-na ka-šad Bà-bà-lam [uš]-tam-si-ku ...*) tarafından yağmalanmasına değinilmiştir. Demek ki Samsu-ditāna ile aynı zaman diliminde hüküm sürmüş olması gereken Gandaş (16 idari yıl ile birlikte) adındaki birisi, Kas Hanedanlığını kurmuş ve onun önderliğinde Babil yıkılmıştır⁶³, önerisi kabul edilebilir. Böylece Gandaş, Babil I. Hanedanlığı'na 61 yıl içeri çekilebilmektedir. Bu hesaplama Assur tarafından verilen ölçümle ele alınacak olursa, Kas Hanedanlığı'nın toplam yönetiminde bulunanlardan her birinin yılı da 61 yıl kısaltılmalıdır.

Ancak şu bilinmektedir ki, Babilli kâtip, sayısal değerleri altılı sisteme dönüştürerek kullanmıştır. Böylece –spekülasyonlardan hiç birisini dikkate almaksızın-

⁶³ Winckler, *Untersuchungen* (1889) 34, 156 No.6; Landsberger, *JCS* 8 [1954] 67-68; Jaritz, *MIO* 6 [1958] 204 dn. 66. Bu yazıtın birlikte değerlendirilmesi için bkz. Brinkman, *Materials I* (1976) 127-128. Gandaş yazıtının resmiyeti tartışmalıdır (Landsberger, *JCS* 8 [1954] 68-69; ayrıca bkz. Schaudig in: Selz (ed.) *Festschrift Kienast* (2003) 469). Jaritz *MIO* 6 [1958] 226–227 tarafından, Gandaş yazıtının Yeni Babil yazısı eski bir tabletten alınmıştır. İlk Kaslı kralların yazıtının eksik olması, söz konusu kayıp olanın eski yazıtı yoksa bir yeniden meydana getirmeye mi dayanıp dayanmadığını sağlayıp sağlamayacağını ayırt etmek oldukça zordur. Biz Gandaş yazıtının, orijinali Sümer kral yazıtlarına dayandığını düşünüyoruz. Birinci şahıs kipinde yazılmış olan Sümer dilindeki Kas kral yazıtları, uzun süredir bilinmektedir (bkz. Brinkman, *Materials I* [1976] 63, dn. 227). Kas kralları tarafından Yeni Babil Dönemi'nde Sümer yazıtlarının kullanılmaları arasında I.Marduk-apla-iddinas'ınki bir diğer yazıt örneğidir (Brinkman, *Materials I* [1976] 63, 68, 247 R.2.1). Gandaş'ın değişik bir sıfatı (karşılaştır: Hallo, *Titles* (1957) 54–55) Erken Kas kral yazıtlarına uygun olarak iyi bir Eski Babilce'dir. *Bà-bà-lam*'ın yazılışı Gandaş Yazıtı K.3992 fragmanı ile bağlantılı (Winckler, *Altorientalische Forschungen I* (1897) 516; Brinkman, *Materials I* [1976] 96; Jaritz, *MIO* 6 [1958] 227) olup, bir Agum (I. Agum [?]) ile birlikte “Babilli Kız kardeşler” (DUMU.SAL.MEŠ *Bà-bà-lim*) şeklinde anılmışlardır. *Bà-bà-lam*'ın yazılışı, Babilce geç dönemde yazılan Pan/mbalu'nun eski bir formu olmalıdır (bkz. Balkan, *Kassitenstudien I* (1954) 90–91). Bir Babilli kral için bir sıfat da, kendi yazıtında (nitekim daha geç Assubanipal kütüphanesinde bulunmuştur [VR pl. 33]; Jaritz, *MIO* 6 [1958] 228–229) bir statü yazıtının kopyasını kullanan 9. Kas Kralı II. Agum'un adındadır; (ayrıca yazıtın “Gerçekliği” için karşılaştır Astour, *JAOS* 106 [1986] 328–329; buna karşın Longman, *Autobiography* (1991) 86–87) ayrıca Hana Ülkesi'ndeki Marduk Heykeli'nin de Babil'e geri taşındığı bildirilmelidir; bu yazıt için bkz. Jensen in: Schrader (ed.), *KB III/1* (1892) 134–153; Brinkman, *Materials I* (1976) 97.

Kral Listesi A'yı kaleme alan yazıcının ele aldığı sayısal değerleri katıp toplama işlemini yaparken Kas Hanedanlığı ile ilgili bir yanlışlık meydana getirmiş olabileceği görüşü de mümkün olmaktadır. Eski kaynak metninde 9 *šuši* MU 39 9 ITI (=576 yıl, 9 ay) yerine, sadece 8 *šuši* MU 36 9 ITI (=480+36[=516] yıl, 9 ay) toplamı yapıldığı, listenin yazılarından da bizlere malum olmaktadır⁶⁴. Buna göre Babil'in yenilgisi M.Ö. 1666 yılına karşılık gelecektir.

Kas Hanedanlığı'nın toplama işleminde yapılacak 60 yıl gibi bir kısaltma, II. İsin Hanedanı'nın beşinci kralı Enlil-nādin-apli'nin zaman aralığını da daha kabul edilebilir hale getirmektedir. Bu kralın idaresinin dördüncü yılında bir Kudurru'ya ait metin⁶⁵, bir Nanşe tapınağının mülk düzenlenmesini hatıra getirmektedir. İlgimizi çeken bu metinden bir kesit (Satır 6-8) şöyle devam etmektedir:

“Deniz Ülkesi kralı Gulkişar'dan Babil Kralı Nabukadnezar'a değin, 696 yıl (böylece) doğrulanmıştır”

Bu zaman aralığı gerçek anlamıyla formüle edilmiştir. Deniz Ülkesi I. Hanedanlığının altıncı kralı Gulkişar zamanından ve II. İsin Hanedanlığının dördüncü kralı Nabukadnezar'a dek tam 696 yıl geçmiş olması gerektiği verilmiştir. Buna karşın, bu tarihin söz konusu iki kralın yönetim sürelerini kapsayıp kapsamadığı belirsiz kalmaktadır. Biz –tüm çalışmada görüldüğü gibi- verilen rakamın Babil Kral Listesi'ndeki varlığına güveniyoruz. Buradan yola çıkıldığında Enlil-nādin-apli dönemindeki yazıcının Babil Kral Listesi A'ya benzeyen bir yöneticiler listesini kullandığını, bir kısmını da I. Deniz Ülkesi Hanedanlığı, Babil I. Hanedanlığı ve Kas Hanedanlığı'nı bir araya getirerek, yöneticileri birbirleriye çakıştırmaksızın her bir yöneticinin idari uzunluklarını sadece basitçe listeye eklemek suretiyle tamamlandığı düşünülebilir. Böylece sayıları açıklamak ve 696 yılına isabet ettirmek için Kas Hanedanlığı'nın 576 yılı ile Peşgal-daramaş'dan Ea-gāmīl'e dek geçen 120 yılı toplamaya çalışılmıştır⁶⁶. Buna müteakiben kâtip, Gulkişar idaresinin sonunu hesaplamıştır. Kral listesinde (Babil Kral Listesi C) kıymet takdir etmediği II. İsin Hanedanlığı'nın ilk dört kralı için 54 yılı hesaba katmamıştır.

Konuyu değişik yönden açıklamak için daha muhtemel olan önerimiz, yine aynı yerden yola çıkarak, yazıcının, Enlil-nādin-apli yazıcısının verilerini kullandığıdır. Zira liste, Kas Hanedanlığı için sadece 516 yılı öngörmektedir. Bu sebeple yazıcı tarafından

⁶⁴ Başlangıç için bkz. Na'aman, Iraq 46 [1984] 120, dn.29. Yazıcının toplama işleminde yeterince dikkatli davranmamış olması, Babil Kral Listesi A'nın verdiği 368 yıl yöneticilik yapan Denzi Ülkesi'ndeki I. Hanedanlığın 11 kralın yönetim sürelerinden de mevcut olabilir. Bu başlıktaki kralların toplam idari yıllarının sadece 285 yıl olmasından dolayı oldukça yüksektir. Öyle ki, bunlardan Babil Kral Listesi A'da adı geçmeyen ilk kral İlī-ma-AN'a 83 yıl tekabül etmektedir; karşılaştır Hallo, Leichty (ed.), Studies Sachs (1982) 182. İlī-ma-AN'ın idari süresini “normal” bir düzeye çekmek için 1 *šuši*'den vaz geçilirse, yazının toplama işleminde 60 yıl sayısına varılabilir.

⁶⁵ BE I/1: 83; Steinmetzer, Kudurru (1922) 90–91 No. 80; Ungnad, OrNS 13 [1944] 96–98; Brinkman, Post-Kassite Babylonia (1968) 83–84.

⁶⁶ Örneğin Poebel, Second Dynasty of Isin (1955) 30 dn. 94; Brinkman, Post-Kassite Babylonia (1968) 83.

I.Nabukadnezar idaresinin sonundan Gulkişar idaresinin sonuna kadar bir hesap yapılmıştır.

Kas Hanedanlığı için idari sürenin 516 olması, I. Nabukadnezar'dan Gulkişar'a dek verilen genel toplam zaman süresi 690 yılı (54+516+120=690) doğrulamakla birlikte, Enlil-nādin-apli tarafından verilen 696 değeri açısından hala 6 yıllık bir fark açıkta kalmaktadır. Gulkişar ile ilgili (Col I, 9) Babil Kral Listesi'nin (A) bir yatay çivi (AŞ) işareti bulunan kral ismi örneği, Peşgal-daramaş'ın doğrudan Gulkişar'ın halefi olmadığını göstermelidir⁶⁷. Gerçekten de senkronik kral listesi (Assur 14616c, Col I, 5) takip edilirken Peşgal-daramaş ile Gulkişar arasında, Babil Kral Listesi'nde (A ve B) yer almayan, ^mDIŞ+U-EN adında başka bir yöneticinin daha varlığı söz konusudur⁶⁸. Bizim hesaplarımıza göre ortaya çıkan 6 yıllık boşluğu, Gulkişar'ın doğrudan halefi olacak şekilde, ^mDIŞ+U-EN'in idari süresi ile doldurarak açıklamak mümkündür ki o zaten Enlil-nādin-apli'nin yazıcısı tarafından verilmiştir. Hesaplamamız şu şekilde tasarlanmaktadır:

I.Nabukadnezar'ın sonundan Marduk-kabit-ahhešu idaresinin başlangıcına dek (BabKL A+C'ye göre)	= 54 yıl
Kas Hanedanlığı'nın başlangıcından sonuna dek	= 516 yıl
Deniz Ülkesi I. Hanedanlığı'nın sonundan Peşgal-daramaş idaresinin başlangıcına dek (BabKL A'ya göre)	= 120 yıl
^m DIŞ+U-EN'in idari süresi (BabKL A'dan tercih edilen düşünceye göre)	= 6 yıl (?)
Birlikte:	= 696 yıl

Kas Hanedanlığı toplam süresinin burada önerildiği gibi 60 yıl indirgenebileceği kabul edilirse, Babil Kral Listesi ve Assur zaman aralığından edinilen verilere göre, ki neredeyse uyuşmaktadırlar, Babil Kral Listesi Babil'in düşüşünü M.Ö. 1666 yılı olarak verecektir. Bu tarih Assur zaman aralığına göre M.Ö. 1665 yılını vermektedir. Demek ki her iki değer sadece 1 yıllık bir sapma birbirinden ayrılmaktadır.

* * *

Assur yazılı neticelerine göre Babil'in düşüşü M.Ö. 1665 yılı ve Hammurapi'nin idari başlangıcı M.Ö. 1862 yılıdır. I. Hanedan kralları Hammurapi'den Samsuditāna'ya dek geçen süre müteakip idari süreler şu şekilde tasnif olunur:

⁶⁷ Listenin ortalarında görülen yatay Çivi, orada boş bırakılmış bir kralın var olduğu Landsberger, JCS 8 [1954]69, dn. 177, tarafından öğrenilmektedir.

⁶⁸ İlgili kaynakların kurgusu için bkz. Brinkman, RIA VIII: 7vd. Deniz Ülkesi (Sealand maddesi).

1.	Hammu-rapi	1862-1820	43 yıl
2.	Samsu-ilūna	1819-1782	38 yıl
3.	Abī-ešuh	1781-1754	28 yıl
4.	Ammi-ditāna	1753-1717	37 yıl
5.	Ammi-šaduqa	1716-1696	21 yıl
6.	Samsu-ditāna	1695-1665	31 yıl

* * *

Eldeki Assur ve Babil zaman aralıklarının verdiği Babil I. Hanedanlığı'nın kesin idari yıllar tasnifi, Babil Kral Listesi A'nın Deniz Ülkesi I. Hanedanlığı ile temas oluşturmakta, içermektedir. Babilli liste neticesinden toplam 368 yıl idarecilik yapan 11 kral takip edilmiştir. Yukarıda çok kısa değinmiş olduğumuz gibi, orada not edilmiş bulunan yıl toplama işlemi kısaltılmalı ve onların lehinde 1 şuşu (60 yıl) indirgemek için yazıcının sadece 11 kralın 308 yıl sürdüğünü kast etmiş olması gerekir⁶⁹. Bu netice önerilen kral sayıları ve idari yılların eklenmesi hesaba dahil edilmemiş olan kral ^mDIŞ+U-EN'in 6 yıllık yönetim süresiyle de doğrulanmaktadır. Kral listesinden bilinen İli-ma-AN'dan Ea-gāmil'e dek olan yöneticiler sırasından İli-ma-AN ile Samsu-ilūna ve Abi-Ešuh⁷⁰, Damqi-ilišu ile Ammi-ditāna⁷¹, Ea-gāmil ile I.Burna Buriaş'ın oğlu Ulam-Buriaş⁷², Babil takip sırası ile doğru bir şekilde çakışmaktadır. Deniz Ülkesi I. Hanedanlığı için toplama işlemi, Samsu-ilūna ile I. Burna-Buriaş arasında yaklaşık ne kadar yıl geçtiğini tasarlamak açısından değerlendirilebilir. Sonuncusu, Assur kralı III. Puzur-Aššur'un (M.Ö. 1501–1478) çağdaşıdır. Onun oğlu Ulam-Buriaş'ın Deniz Ülkesi'nde idari başlangıcı yaklaşık M.Ö. 1485 olarak verilmelidir ki, İli-ma-AN yaklaşık olarak M.Ö. 1799 yılında Deniz Ülkesi I. Hanedanlığı'nı kurmuş (1485+308+6=1799)⁷³ olsun. Böylece onun idari başlangıcı sadece bizim tercihimiz için Samsu-ilūna'nın Babil I. Hanedanlığı'ndaki yönetimine denk düşebilecektir. Ammi-ditāna çağdaşı Damqi-ilišu yaklaşık M.Ö. 1722 yılına, yani onun idari zamanı sonuna, onun Deniz Ülkesi'ndeki yönetimiyle çakışacaktır.

⁶⁹ 120 yıl kadar sayının indirgenmesi için bkz. Jaritz, MIO 6 [1958] 189 tarafından öneri getirilmişse de, bu mümkün değildir (bkz. yukarıda).

⁷⁰ "Erken Krallar Kroniği"nde yer alan İli-ma-AN ile Samsu-iluna veya Abī-ešuh arasındaki senkronizm için bkz. Grayson, Chronicles (1975) 156 (Revize 6-11); Glasner, Chroniques (1993) 220.

⁷¹ Buna ilişkin Ammi-ditāna'nın (37 yıl) Damqi-ilišu'ya da değinilen son tarih yılına bakınız; bunun için bkz. Pientka, Spätaltbab. Zeit (1998) 89–90.

⁷² "Eski Krallar kroniği"nden Ea-gāmil ile Ulam-Buriaş arasındaki senkronizme bakınız, Grayson, Chronicles (1975) 156 (revize 12-14); Glasner, Chroniques (1993) 221. Orada Ulam-Buriaş, Kaštiliašu'nun erkek kardeşi olarak geçmektedir. Weissbach, Miscellen (1903) 7, Lev. 1, No. 3'de yayımlanan topuz, Ulam-Buriaş'ın, I. Burna-Buriaş'ın oğullarından biri olduğunu ispatlamaktadır. Onun erkek kardeşi Kaštiliašu, muhtemelen Ulam-Buriaş Deniz Ülkesi'ni yönetmekte iken Babil kralı idi.

⁷³ Samu-ilūna'nın 30. veya 31. yılında (M.Ö. 1791 veya 1790) bir belgede yıl adıyla geçen İli-ma-AN Nippur'a geri dönmüştür, bkz. Landsberger, JCS 8 [1954] 68, dn.174.

f) “Karanlık Çağ”da Kas Kralları:

Babil I. Hanedanlığı ve Gandaş'ın idari başlangıcı (M.Ö. 1665) ile Babil için “Karanlık Çağ”a girilmiş olur. Bunu takip eden yaklaşık 170 yıl boyunca sadece çok az tarihleme verebilecek yazıt (Gandaş Yazıtı [BM 77438], I.?Agum'un yazıtı [K 3992] ve II.Agum'un büyük yazıtı [VR pl.33]) bulunmakta olup, bunlar da daha geç yazıtlarda geçmekte ve hatta bunlardan sonuncusu belki de eski kaynakların yardımıyla Yeni Babil'de “Yeniden Yaratılmış”tır. 11. Kas kralı I. Burna-Buriaş (yakl. M.Ö. 1490) “Senkronik Kroniğe” göre Assurlu III. Puzur-Aşşur'un (M.Ö. 1501–1478) çağdaşdır⁷⁴. Bu eşzamanlılık, aşağıda görüleceği gibi, Kas krallarının “Karanlık Çağ”ı ile yakından kesişmesine izin vermektedir. Babil Kral Listesi A ortalarında ve Gandaş'dan I. Burna-Buriaş'a dek olan senkronik kral listesindeki Kas yöneticilerinden ilk 11'inin adı bilinmektedir⁷⁵. Buradan ilk dört hükümdarın idari süreleri de kesinleştirilmiştir (bkz. Zaman çizelgesi). Her iki listeden ilk Kas krallarının nesil devamıyla ilgili elimizde bulunan veriler, kral II. Agum yazıtında olduğu gibi, açıklığa kavuşmaktadır. Bu kalın çerçeveli metin I.Agum'a dek toplama işlemi yapmaya olanak veren bir yönetici sıfatıyla başlar⁷⁶. Yazıt hemen burada, I. Agum ile II. Agum (dâhil olmak üzere) arasındaki süreçte 5 nesil ait en çok 5 kraldan söz etmektedir (bkz. aşağıda). Bu veriler Babil Kral Listesi A ve senkronik kral listesi ile karşılaştırıldığında, ki bunlar zaman aralığı için 9 kral vermektedir, II. Agum yazıtında verilen dört kralın hesaba katılmadığı görülür. Bu “Dışta Bırakma”, Kas krallarında erkek kardeşleri takip eden sistemin kabul edilmediği şeklinde açıklanabilir⁷⁷. Erkek kardeşi olmayan yöneticinin ölümünden sonra iktidara onun en yaşlı erkek kardeşi gelmekte, onu da yine kendisinin daha genç erkek kardeşi izliyordu. Ondan sonra da, önce en yaşlı oğlu, sonra da onun en yaşlı erkek kardeşi taht sırasını izliyordu. II. Agum itibariyle bu sıralama erkek kardeş bir önem arz etmemiş olup, metnin de gösterdiği üzere, tahta çıkma sırası baba-oğul sırası izlemiştir. Müteakip tasarım eldeki verilere göre bu tasnifi şöyle vermektedir⁷⁸:

⁷⁴ Metnin transkrip ve tasnifi için bkz. Grayson, *Chronicles* (1975) 158–159; Glassner, *Chroniques* (1993) 171.

⁷⁵ Kas Krallarının takibi her iki listede de hiç de düzenli değildir; farklılık için bkz. Landsberger, *JCS* 8 [1954] 44; Brinkman, *Materials I* (1976) 9–13.

⁷⁶ Kral II. Agum yazıtı için bkz. VR pl. 33; Jensen in: Schrader (ed.) *KB III/1* (1892) 134–152; Brinkman, *Materials I* (1976) 97; bibliyografya takibi için Jaritz, *MIO* 6 [1958] 228–229.

⁷⁷ Babil Kral Listesi A'ya (col. I, 22) göre 7. kral için, adı olmadığından, ilgili başlıktaki “Erkek Kardeş” karşılık gelmelidir, bkz. Grayson, Rölling (ed.) *Festschrift Soden* (1969) 108; ayrıca bkz. Astour, *JAOS* 106 [1986] 329 dn. 26.

⁷⁸ İlgili kaynaklar ve Kas kralları adlarının yazılışı için bkz. Brinkman, *Materials I* (1976) 9–13; kralların takip sırası için ayrıca bkz. Jaritz, *MIO* 6 [1958] 187–191.

Nesil	Krallar
I.	Gandaš
II.	I.Agum ⁷⁹
III.	I.Kaštiliašu ⁸⁰
IV.	Abi-Rattaš ⁸²
V.	Urzigurumaš ⁸³
VI.	II.Agum ⁸⁶
VII. (?)	I.Burna-Buriaš

Uššiašu⁸¹

II.Kaštilašu

Harba-Šipak⁸⁴

Tiptakzi⁸⁵

⁷⁹ Babil Kral Listesi A ve senkronik kral listesine (col. I, 1) göre I. Agum, Gandaš'ın oğullarından birisidir, bkz. Brinkman, Materials I (1976) 96.

⁸⁰ II.Agum yazıtına (col. I, 17–19) göre I.Kaštiliašu, I.Agum'un vasal oğlu olmalıdır (bkz. aşağıda); ayrıca bkz. Brinkman, Materials I (1976) 173.

⁸¹ Babil Kral Listesi A'da (col. I, 19) geçen ^mUš-ši-a-šu şayet a-šu unsuru ile biten bir şahıs ismi değil de, ^mUš-ši A(pli)-šu şeklinde yorumlanacak olursa, o halde ele alınan Ušši, kuşkusuz I.Kaštiliašu'nun oğlu olacaktır. O halde II. Agum kral yazıtında hesaba katılmayan, ancak Kaštiliašu ve Abi-Rattaš arasında bir nesil daha var olması gerektiği anlaşılmaktadır. Demek ki Uššiašu vardır ama I.Kaštiliašu'nun erkek kardeşidir. Uššiašu, senkronik kral listesinde yer almamaktadır.

⁸² II. Agum yazıtı (col. I, 18–19) dikkate alındığında, Abi-Rattaš kral I.Agum'un ilk doğan oğlu (*apil rēstū*) olmalıdır. Babil Kral Listesi A ve I.Agum senkronik kral listesinin devamında her iki durumda da Kaštiliašu'yu takip etmesi, onun I. Agum'un en büyük oğlu olması gerektiğini doğrulamaktadır. Yazıtta (col. I, 17) kırık olan babasının adı I.Kaštiliašu olarak devam atmeliydi, bkz. Brinkman, Materials I (1976) 173.

⁸³ II. Agum yazıtına (col. I, 14–15) göre Urzigurumaš, Abi-Rattaš'ın oğullarından birisidir. Sadece senkronik kral listesine (col. I, 14) göre Abi-Rattaš ile Urzigurumaš arasında takip edilen I.Kaštiliašu, Abi-Rattaš'ın erkek kardeşlerinden biri olmalıdır.

⁸⁴ Bu adın okunuşu için bkz. Brinkman, Materials I (1976) 129. Babil Kral Listesi A (col. I, 22) ile de çakışan Harba-Šipak, orada işaret edilen işaret kalıntısına göre Urzigurumaš'ın erkek kardeşidir; bkz. Grayson, Rölling (ed.) Festschrift Soden (1969) 108.

⁸⁵ Bu adın okunuşu için bkz. Brinkman, Materials I (1976) 327.

Demek ki Gandaş (dahil edilmekle birlikte) ile I.Burna-Buriaş idaresinin başlangıcı arasındaki yaklaşık 170 yıllık zaman süreci listeden ölçülebilmekte ve II.Agnum'un nesil verisi, onun 10. kral ve 6. nesile ait olduğunu gösterebilmektedir.

h) “Karanlık Çağ”da Hana Kralları:

Babil'in M.Ö. 1665'de düşüşü, Kuzeybatı ve Orta Mezopotamya'da yaşanan “Karanlık Çağ”ın 150–160 yıl kadar sürdüğünü göstermektedir.

Terka'da ve antikacılarda bulunan tabletler, Samsu-ditāna yönetiminde Babil I. Hanedanlığı sonu ile M.Ö. 1510/1500 dolayları arasındaki yöneticileri sürekli değişim gösteren uzun bir zaman diliminde, ya “Ultra-Kısa” (yakl. 0), ya “Kısa” (yakl. 20 yıl), ya da “Orta Kronoloji” (yakl. 85 yıl) gibi zaman aralığının önerilmesi gerektiğini göstermektedir⁸⁷.

“Karanlık Çağ” devirlerinde Aşağı Habur ile Orta Fırat arasına yerleştirilen Hana Krallığı, yazılı kaynakların (belgeler, mühür kitabeleri) müsaade ettiği kadarıyla *şar māt Hana* olarak işaret edilen kralları baba-oğul sıra düzeninde, en az 5 nesille gösterilmektedir⁸⁸. Aşağıdaki krallar bilinmektedir:

Nesil	Krallar
I.	Idin-kakka
II.	İşar-Lim
III.	İggid-Lim
IV.	Yassi-Dagan (veya Isih-Dagan) ⁸⁹
V.	Hammu-rapi ⁹⁰

⁸⁶ II. Agum yazıtına (col. I, 2, 13) göre II. Agum, Urzigurumaş'ın oğullarından birisidir; bkz. Jensen, Schrader (ed.) KB III/1 (1892) 135, 137. Bu senkronik kral listesinde 9. Kas kralının yeni okunuşundan ibarettir, Astour, JAOS 106 [1986] 327–331. Yazılanın yeni okunuşu ^m[Kak]-[rī]-i[m-m]e şeklindedir. Bu, II. Agum'un lakabıdır.

⁸⁷ Buccellati'nin (BASOR 270 [1988] 56) düşüncesine göre eldeki verilere göre Hana krallarının Orta Kronolojiye göre hiç de kısa değildir.

⁸⁸ Bu yazıtın değerlendirilmesi için bkz. Goetze, JCS 11 [1957] 63–65; Buccellati, BASOR 270 [1988] 50–52; Podany, JCS 43–45 [1991–1993] 55–62; Rouault, SMEA 30 [1992] 253–254; Podany, Young et al. (ed.) Studies Astour (1997) 428–429; Rouault, Akkadica 122 [2001] 8–11, 16 (zaman çizelgesi). Orada “İgid-Lim” ardından sehven “fils d’İstar-Lim” atlanmıştır; bunun için bkz. Podany, JCS 43–45 [1991–1993] 45; en son Podany, Hana (2002) 57–69.

Buradaki kral sırasında eskiden Terka'da anlam ifade eden geleneksel krallara rastlanıyor olması, kendi kayıtlarında *šar māt Hana* unvanını kullanmayan ancak bu kente yöneticilik yapmış Babilli vasallardan kaynaklanıyor olmalıdır. Sadece Babil'in hükümdarlığı altındaki krallar LUGAL unvanını kullanmış, ancak doğrudan yönetim yerleri belirtilmemiştir⁹¹. Yukarıda takip edilen yöneticiler Babilli Samsu-ditāna dönemine (M.Ö. 1665 dolayı) verilmekte olup, öncülü Ammi-šaduqa'nın yazı geleneği gibi, onun da Terka üzerinde kişisel hükümranlığı söz konusudur⁹². O halde son yönetici Hammu-rapi, Mittanili Sairtana (I.Šuttarna?) Sausadat(a) ile Parrattarna'nın hükümranlığı altındaki Hana kralı Qiš-Addu'dan önce yer alır⁹³. Bunlardan sonuncusu (Parrattarna) yaklaşık M.Ö. 1510/1500 yılında yöneticilik yapmıştır⁹⁴. **Her yönetici** sırası İddin-Kakka veya seleflerinin Samsu-ditāna ile birlikte bağlantı oluşturup oluşturamayacağı ya da İddin-Kakka saltanatının Hitit hükümranlığı ile birlikte hesaba katılıp katılamayacağı –yazılı kaynakların eksikliğinden dolayı– açıklığa kavuşmamaktadır⁹⁵. Aynı ölçüde bizim sıralamamızdaki son yönetici Hana'lı Hammu-rapi, doğrudan Qiš-Addu'nun öncülü olup olmadığı ya da her iki yönetici arasında

⁸⁹ Rouault, SMEA 30 [1992] 253; Charpin, NABU [1995] 20; İsim unsuru *Yassi-* ve onun verilen kökü *ns* için bkz. Streck, *Onomastikon I* (2000) 204–205.

⁹⁰ Bizim görüşümüze göre Hammu-rapi, Yassi-Dagan'ın oğlu ise, ilgili kaynağın takibini yapmak için bkz. Buccellati, BASOR 270 [1988] 52, bu kralın mührü YBC 6518 (bkz. Stephens, RA 34 [1937] 184) üzerindeki baba ismi [*I/a-s[i-dDagan]*] şeklinde tamamlanmıştır. Mührün bir başka okunuşu Podany, JCS 43–45 [1991–1993] 55 dn. 20 tarafından önerilmiştir. O, Goetze, JCS 11 [1957] 64 ile birlikte baba adını bir soru işaretleriyle Azilija, aksi başka olamayacak şekilde okumaktadır. Ayrıca bkz. Podany, Hana (2002) 65, 141, 143.

⁹¹ Bunun için bkz. Buccellati, BASOR 270 [1988] 50–52; Podany, JCS 43–45 [1991–1993] 53–5.

⁹² Podany, JCS 43–45 [1991–1993] 53–62; Podany, Young (ed.) *Studies in Astour* (1997) 428–429; Charpin, NABU, 1995, 19–20 No.23. Bununla ilgili Ammi-šaduqa ve Samsu-ditāna dönemi kaynakları için bkz. Rouault, SMEA 30 [1992] 253-254. Samsu-ditāna dönemi metinlerine göre Gasche, *Dating* (1998) 45, tarafından Orta Fırat'ta Şişun yöresi önerilmektedir. Haradum'da (özet için Joannès, Kepinski-Lecomte, *Haradum I* (1992) 30–36) yazılı kaynaklar yıl adlarını Samsu-ilūna'dan Samsu-ditāna'ya dek vermektedirler. Bu metinler I.Babil'in Orta Fırat bölgesinde son krallarına dek var olduklarını doğrulamaktadır. Bu, Orta Mezopotamya'da daha sonra Geç Babilli kralların güçlü varlık göstermiş olması, I. Murşili'nin Babil Seferi için sebep teşkil etmiştir.

⁹³ Podany, JCS 43–45 [1991–1993] 56; Charpin, NABU [1995] 19–20 No. 23. Mittanili Parrattarna ile Sausadat(a) ve onların hükümranlığı altındaki Qiš-Addu için bkz. Rouault, SMEA 30 [1992] 254. Burada Rouault, Sausadat(a) ile Mittani kralı Şauštatar arasında benzerlik olduğu önerisini getirmektedir. Buna karşın Wilhelm, RLA VIII: 293'de Mittani A. Tarih § 6.3, Sausadat(a)'ın bilinmeyen bir Mittani kralı olduğunu düşünmektedir. O, ya Parrattarna'nın Mittani kral sırasında ya da doğrudan onun yerine düzenlenmelidir. I. Şuttarna, TQ12–19 belgesinde geçen *Sa-i-tar-na* ile özdeşliği için bkz. Rouault, *Akkadica* 122 [2001] 10.

⁹⁴ Mittanili Parrattarna'nın M.Ö. 1510/1500 dolaylarına tarihlenmesi için bkz. Landsberger, JCS 8 [1954] 49–50; Oller, Idrimi (1977) 166; M.Ö. 1500 kısa tarihlenmesi için bkz. Kühne, Owen (ed.) *Nuzi* (1999) 213–214; Wilhelm, RLA VIII: 293'de Mittani A. Tarih § 6.3.

⁹⁵ Podany, Hana (2002) 60. Buna ilişkin Terka metinleri, tam olarak tasnif edilemeyen krallar Zimri-Lim, Kasap-İli, Kuari ya da Hanaya'yı vermektedir. Neredeyse bunların tümü Eski Babil devrine ait yönetici sırası temelinde izler; karşı. Podany, Hana (2002) 10–11.

başka Hana krallarının var olduğu bilinmemektedir. Mevcut boşluk ve bağlantıdaki kopukluk her ne kadar bizim muhtemel yönetici sıramıza temas ediyor olsa da, Babilli Samsu-ditāna ile Mittanili Parrattarna arasındaki süreçte en az 5+x yönetici- neslin olması gerektiğini değerlendirebiliriz⁹⁶.

i) Hitit Kralları ve “Karanlık Çağ”

M.Ö. 2. binde Orta Anadolu'daki Hitit kralları ve onların nesilleri (Mühür, Kurban Listeleri, tarihsel ifadeler) değişik kaynaklardan belirgin bir rekonstrüksiyona yaklaşılmaktadır⁹⁷. Assur ve Babil'den bildiğimiz tarzda, her bir iktidar için takip edilen tam idari yılları olan bir kral listesi, Hititli krallar için söz konusu değildir. Bununla birlikte Hitit kral sırası süresini de öğrenmek mümkün olmadığı gibi, diğer kaynaklarla her bir yöneticinin yönetim sürelerini de doğru bir ölçüyle karşılaştırmak zordur. Buna mukabil, 100 yıl içindeki süre zarfında yer alan yönetici gruplarının uzunluklarını birlikte değerlendirmek veya tasvir etmek olasıdır. Nitekim çok bildik nesillerle malum kesişim noktaları takip edilebilir.

Babilli Samsu-ditāna ile onun geç çağdaşı I. Murşili arasındaki senkronizm, Hititli yönetim sırasının Mezopotamya kronolojisi içindeki başlangıç noktasını vermektedir. I.Suppiluliuma ve Mısır firavunu Semehkare⁹⁸ (M.Ö. 1337–1333) ile Tutankamon'un dul karısı⁹⁹ (M.Ö. 1333–1323) arasındaki bildik senkronizm, bu Hititli kral için bir *terminus ante quem* (idari başlangıcı yakl. M.Ö. 1360)¹⁰⁰ vermekte olup,

⁹⁶ Orta Kronoloji'nin tercih edilmesi durumunda tasnif edilen kral listesi Podany, Hana (2002) 65–69 tarafından daha farklı ele alınmaktadır. O, yönetici sırasını Hammurabi için Qiš-Addu'ya (Podany, Hana (2002) 65–66) kısaltmaktadır. Oysa orada ele alınan ölçüt (ana form değiştirilmiştir; Terqa, Sirqa olacak şekilde), bugüne değin yayımlanmış hiçbir Terqa metni ile tek başına neredeyse böyle bir anlamı vermemiştir. Buradan yola çıkarak da (Rouault, SMEA 30 [1992] 254'deki önerileri delil olarak kullanmak suretiyle) kral Sausadat(a)'yı bildik Mittani kralı Šauštatar olarak ele almaktadır ki, konuşma dilinde bile telaffuzundan böyle bir benzerlik kurmak çok zordur (karşl. Colbow, Akkadica 119–120 [2000] 126). Nuzi'deki (Šauštatar-Mektubu) Sausdat(a) ismi için bkz. O'Callaghan, Aram Naharaim (1948) 59 No.32. Zira Podany, Terqa metninde anılan Parrattarna için kral (II.)Parrattarna varlığı ele alınmaktadır. Ancak bu kralın varlığı ve bu şekilde tasnifi oldukça bilinmezdir (bunun için bkz. Wilhelm, ActAnt 24 [1976] 149–157). Podany tarafından Mittani krallarının bu yönetici sırasıyla sunumunun tercih edilmesi ve Hammurabi için Qiš-Addu'ya kısaltılması, Hana kral sırasının düzenlenmesinde Orta Kronoloji'nin kullanılması bile çelişkili kalmaktadır. Bir Kısa veya Ultra Kısa Kronoloji'nin (bkz. Dietrich, UF 33 [2001] 644–645) kullanılması, yönetici sırası düzenini tahrip etmekte ya da sadece bu zorluğun altından kalkmaya çalışmak açısından oldukça zordur (doğrulama için bkz. Podany, Hana [2002] 1, dn. 4).

⁹⁷ Birlikte değerlendirmek için bkz. Klengel, Geschichte des hethitischen Reiches (1999); Beckman, Akkadica 119–120 [2000] 19–32.

⁹⁸ Bryce, JEA 76 [1990] 103. I. Suppiluliuma, kral Semehkare'nin (*Huriya*) tahta çıkışını M.Ö. 1338 yılında tebrik etmiştir.

⁹⁹ Bunun için bkz. Barta, GM 62 [1983] 15–21; Bryce, JEA 76 [1990] 97–105; van den Hout, ZA 84 [1994] 60–88.

¹⁰⁰ Parker, AofF 29 [2002] 31–62.

buradan yola çıkarak aşağıdaki şekilde yönetici sırasını tasarlayabiliriz¹⁰¹. Bu iki sabit noktadan hareket eden değişik araştırmacılar tarafından yukarıda değinilen yönetici grupları için daima spekülasyonlar yapılmıştır. Bu araştırmalar esnasında birçok araştırmacı tarafından Önasya kronolojisinde¹⁰² Hitit kral sırasının tasnifi için Mezopotamya'nın Kısa¹⁰³, Orta¹⁰⁴ veya Uzun¹⁰⁵ Kronoloji sevilerek kullanılmıştır. Babilli Samsu-ditāna verilerinden yola çıkılacak olursa, I.Murşili'den I.Suppiluliuma'ya dek var olan aralıkta 11 neslin süresi bir "Kısa Kronoloji"ye göre yakl. 180 yıl, bir "Orta Kronoloji"ye göre yakl. 250 yıl ve bir "Uzun Kronoloji"ye göre yakl. 300 yıl neticesi ortaya çıkmaktadır.

Buna müteakiben Hitit yönetici grupları Önasya kesin kronolojisine dâhil edilmeye çalışılacaktır. Babil fatihi I.Murşili'den (M.Ö. yakl. 1670) I. Suppiluliuma'ya (M.Ö. yakl. 1360) dek yönetici sırası müteakiben şöyle tasarlanabilir:

Nesil	Yıl	Krallar	Düşünceler	Senkronizm
I.	Yaklaşık 1670	(1) I. Murşili (2) I. Hantili	I. Hattuşili'nin oğlu I. Murşili'nin eniştesi	Babilli Samsu-ditāna (M.Ö. 1695-1665)
II.		(3) I. Zidanta ↓	I. Hantili'nin damadı	
III.		(4) Ammuna ↓		
IV.		(5) I. Huzziya (6) Telipinu (7) Tahurwaili	I. Huzziya'nın eniştesi Akrabalığı belirsiz	Kizzuwatnalı İşputahşu Kizzuwatnalı Eheya

¹⁰¹ Bununla ilgili II. Murşili'nin 10. yılında muhtemel bir güneş tutulmasının bildirilmesi söz konusu olup, -değişik ihtimaller de olmakla birlikte- M.Ö. 1312 gerçekleşmiş olmalıdır. O halde II. Murşili idari başlangıcı M.Ö. 1321 olacaktır; bkz. Beckman, Akkadica 119-120 [2000] 22. Ancak bu hesaplama göre I.Suppiluliuma'nın doğrudan takipçisi olan II. Arnuwanda'nın idari süresi için sadece 1 yıl kalmaktadır.

¹⁰² Yukarıda değinilen Hitit kral sırasını uygun bir veya değişik birkaç Mezopotamya kronolojisinden takibinde yaşanan belirsizliği bugüne değin açıkça ortaya koymak neredeyse mümkün değildir. Bkz. en son Beckman, Akkadica 119-120 [2000] 25, tarafından Mezopotamya'nın sadece Orta veya Uzun kronolojisine uygun gelecek şekilde ele alınmıştır.

¹⁰³ Otten, Quellen (1968) 20-23; en son Starke in: Anonymus (ed.) Hethiter und ihr Reich (2002) 310-315 (zaman çizelgesi).

¹⁰⁴ Klengel, Geschichte des hethitischen Reiches (1999) 392-393 (zaman çizelgesi).

¹⁰⁵ Landsberger, JCS 8 [1954] 49-50; Goetze, JCS 11 [1957] 53-61.

Asur Zaman Aralığı ve Önasya'nın Kesin Kronolojisi

V.		(8) Alluwamna ↓	Telipinu'nun damadı	
VI.		(9) II. Hantili		
VII.?	Yakl. 1500	(10) II. Zidanta ↓		Kizzuwatnalı Pilliya; dolaylı olarak Alalahlı Idrimi; Mittanili Parrattarna (M.Ö. yakl. 1500)
VIII. ?		(11) II. Huzziya ↓ (12) Muwattali	Akrabalığı belirsiz	
IX.		(13) I. Tudhaliya		Kizzuwatnalı Şunaşşura
X.		(14) I. Arnuwanda		
XI.		(15) II. Tudhaliya ↓		
XII.	Yakl. 1360 (1338'den önce)	(16) III. Tudhaliya ↓ (17) I. Suppiluliuma		<i>Smnh-kl-R</i> (1337- 1333) <i>Twt-'n h-Jmn</i> (1333-1323)

Tasarlanan bu Hitit yönetici sırası I. Muşili'den (dâhil olmak üzere) I. Suppiluliuma'ya dek toplam 11 nesle ait 16 kralı kapsamaktadır. Yaklaşık M.Ö. 1670-1360 yılları arasında her yönetici için ortalama 19 yıl idari yıl ve her nesil için 28 yıl karşılık gelmektedir. II. Zidanta'nın Kizzuwatnalı Pilliya ile yaptığı antlaşma bir senkronizmi, dolaylı olarak da Pilliya'nın müsaade ettiği ölçüde bu kralın Alalahlı Idrimi (M.Ö. yakl. 1490–1460) ve Mittanili Parrattara (M.Ö. yakl. 1510/1500 itibarıyla) ile bir zamansal bağlantıyı ortaya çıkarmakta olup, böylece Hitit kral sırasını, Önasya'da gittikçe artan yazılı kaynaklar yardımıyla da, “Karanlık Çağ”ın sonuna dek bağlantısını mümkün kılmaktadır¹⁰⁶. Demek ki “Karanlık Çağ” süresince geçen yaklaşık

¹⁰⁶ AT 3 (=Wiseman, Alalakh Tablets [1953] 31-32) ölçüsüne göre Alalahlı Idrimi, Kizzuwatnalı Pilliya ile özdeş olması gereken bir Pilliya ile antlaşma yapmıştır. Idrimi, Mittanili Parrattarna'nın bir geç çağdaşdır; bkz. en son Oller, Idrimi (1977) 159–163; Beal, OrNS 55 [1986] 428-430; Kühne, Syria (1992) 88; Klengel, Geschichte des hethitischen Reiches (1999)

150–160 yıllık aralıkta, I.Murşili'ye dek geri takip edildiğinde, her kral için yaklaşık 16–17 yıl ortalamaya sahip 9 kral yanı sıra her nesil için yaklaşık 26 yıl ortalamaya sahip 6 nesil söz konusudur. Bu benzerlik, 6 jenerasyonda 10 kralın hüküm sürdüğü Kasların Babil'i ve 5+x jenerasyonlu yönetici sırasına sahip Hana, ve yukarıda Babilli Samsu-ditāna ile Mittanili Parrattarna arasında tasnif edildiği üzere, tam olarak Hititlerin de karşılık bulduğu zaman aralığına tesadüf etmektedir.

Tümü birlikte alındığında, Assur ve Babil kral listeleri kadar kesin kronoloji için ele alınabilecek veriler sunan Assur krallarının yapı kayıtları, Babilli Hammu-rapi'nin idari başlangıcının M.Ö. 1862 yılına ve Babili'in düşüşünün de M.Ö. 1665 yılına karşılık geldiğini, yapılan hesaplamalar göstermiştir. Buna koşut, "Karanlık Çağ" sadece yaklaşık 160 yıl sürmüştür.

95. Kühne in: Owen (ed.) Nuzi (1999) 213-214; Alalahlı İdrimi'nin tarihlemesi için bkz. Landsberger, JCS 8 [1954] 54 (M.Ö. 1510-1480); Oller, İdrimi (1977) 148-173 (M.Ö. yakl. 1475); Soldt, Akkadica 199–120 [2000] 110-112 (M.Ö. 1486-1456). AT 3'e göre Piliya ile II. Zidanta'nın anlaşma tarafları olduğu çelişkisi tespiti için bkz. Kümmel, RIA V: 628 madde Kizzuwatna § 3 Geschichte.

Zaman Çizelgesi I Yorumları:

- 1 Karum Kaneş II ve Ib arşivlerinin süresi için bkz. Veenhof, Old Assyrian List of Year Eponyms (2003) 421–450. Kat Ib'nin bitiş tarihi belirsizdir.
- 2 Kuşşara/Neşa krallarına toplu değerlendirme için Klengel, Geschichte des hethitischen Reiches (1999) 21–31.
- 3 Yamhad'daki Eski Babil Hanedanlığı için bkz. Klengel, Syria (1992) 42–69; toplu değerlendirme için en son bkz. Soldt, Akkadica 119–120 [2000] 103–107; Eder, Dittmann (ed.) Festschrift Nagel (2003) 234–238.
- 4 Kargamış Hanedanlığı için bkz. Klengel, Syria (1992) 70–74.
- 5 Alalah'daki Eski Babil Kent beylerinin sayıları ve takibi için bkz. Collon'un değişik başlıklarda sunduğu Seal Atchana (1975) 143–145, Collon, Ast 27 [1977] 127–131; Na'aman, Ast 26 [1976] 129–143, Na'aman, Ast 29 [1979] 103–113; Soldt, Akkadica 119–120 [2000] 107–108. Bizim araştırmamızın temeli içinse bkz. Eder, Dittmann (ed.) Festschrift Nagel (2003) 238–247.
- 6 Kral Şubat-Enlil/Şehna'nın müteakip düzenlemesi için bkz. Eidem, RA 85 [1991] 109–135; Eidem, AAAS 38–39 [1988–1989] 110–127; van de Mierop, OrNS 63 [1994] 305–344.
- 7 Hana'daki Eski Babilli kralların tasnifleri henüz kesinleştirilememektedir, bkz. Podany, JCS 43–45 [1991–1993] 55–62; Podany, Hana (2002) 19–56.
- 8 Mısır 12.-15. Hanedanlığı'nın tarih düzenlemesi için bkz. Beckerarth, Chronologie (1997) ve Ryholt, Second Intermediate Period (1997).

Zaman Çizelgesi II Yorumları:

- 1 Kizzuwatna yöneticileri için bkz. Beal, OrNS 55 [1986] 424–454.
- 2 Şarran ve Abban'ın varlıkları için mühür baskılarına bakınız, Collon, Seal Atchana (1975) 12 No. 11 (Alalah IV'de yeniden kullanım).
- 3 Parrattarna ile Şauštatar arasındaki M.Ö. 15. y.y. Mittani kralları tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Genellikle, I.Şuttarna ve Kirta'nın düzenlenmesinde ki sadece Alalah IV'daki I. Şuttarna mühründen bilinmektedir (Collon, Seal Atchana (1975) 131 No. 230), Parrattarna ile Şauštatar arasındaki varlığı kesin değildir. Buna karşın Parrattarna'nın düzenlenmesi daha mümkündür, bkz. Wilhelm, RIA VIII: 293 madde Mitani(n)i. A. Historisch § 6.3.

Kısaltmalar ve Kaynakça

- Albright, BASOR 88 [1942] W.F. Albright, "A Third Revision of the Early Chronology of Western Asia", *Bulletin of the American School of Oriental Research* 88 [1942] 28-36.
- Albright, BASOR 126 [1952] W.F. Albright, "A Note on the Chronology of the Second Millennium B.C.", *Bulletin of the American School of Oriental Research* 126 [1952] 24-26.
- Albright, BASOR 127 [1952] W.F. Albright, Further Observations on the Chronology of the Early Second Millennium B.C., *Bulletin of the American School of Oriental Research* 127 [1952] 27-30.
- Astour, Jaos 106 [1986] M.C. Astour, The Name of the Ninth Kassite Ruler, *Journal of the American Oriental Society* 106 [1986] 327-331.
- Astour in: Young (Hrsg.), Mari [1992] M.C. Astour, The North Mesopotamian Kingdom of Ilānšurā, G.D. Young (Hrsg.), *Mari in retrospect – Fifty Years of Mari and Mari Studies* (Winona Lake 1992) 1-33.
- Balkan, Kassitenstudien I (1954) K. Balkan, *Kassitstudien I – Die Sprache der Kassiten*, American Oriental Series 37 (New Haven 1954).
- Barta, GM 62 [1983] W. Barta, Akencheres und die Witwe des Nibururia, *Göttinger Miszellen* 62 [1983] 15-21.
- Beal, OrNS 55 [1986] R.H. Beal, The History of Kizzuwatna and the Date of the Šunaššura Treaty, *Orientalia Nova Series* 55 [1986] 424-445.
- Beckerath, Chronologie (1997) J. von Beckerath, *Chronologie des pharaonischen Ägypten – Die Zeitbestimmung der ägyptischen Geschichte von der Vorzeit bis 332 v.Chr.*, Münchener Ägyptologische Studien (Mainz 1997).
- Beckman, Akkadica 119-120 [2000] G. Beckman, Hittite Chronology, *Akkadica* 119-120 [2000] 19-32.
- Biro, RA 72 [1978] M. Biro, Rezension zu St. Dalley/C.B.F. Walker/J.D. Hawkins, *The Old Babylonian Tablets from Tell al Rimah with an Introduction by D. Oates* (London 1976), *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale* 72 [1978] 181-190.
- Biro, Mari 4 [1985] M. Biro, Les chronoloques "assyrienne" de Mari, *Mari Annales de Recherches Interdisciplinaires* 4 [1985] 219-242.
- Boese, WZKM 71 [1979] J. Boese/G.Wilhelm, Aššurdān I., Ninurta-apil-Ekur und die mittelassyrische Chronologie, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 71 [1979] 19-38.

- Borger, Inschriften Asarhaddons (1956)
R. Borger, Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien, *Archiv für Orientforschung* Beiheft 9 (Graz 1956).
- Brinkman, Post-Kassite Babylonia (1968)
J.A. Brinkman, A Political History of Post-Kassite Babylonia 1158-722 B.C., *Analecta Orientalia* 43 (Rom 1968).
- Brinkman, OrNS 42 [1973]
J.A. Brinkman, Comments on the Nassouhi Kinglist and the Assyrian Kinglist Tradition, *Orientalia Nova Series* 42 [1973] 306-319.
- Brinkman, Materials I (1976)
J.A. Brinkman, *Materials and Studies for Kassite History I – A Catalogue of Cuneiform Sources Pertaining to Specific Monarch of the Kassite Dynasty* (Chicago 1976).
- Bryce, JEA 76 [1990] T.R. Bryce, The Death of Niphururiya and its Aftermath, *Journal of Egyptian Archaeology* 76 [1990] 97-105.
- Buccellati, BASOR 270 [1988]
G. Buccellati, The Kingdom and Period of Khana, *Bulletin of the American School of Oriental Research* 270 [1988] 43-61.
- Charpin, ARM XXVI, 2 [1988]
D. Charpin/F. Joannès/S. Lackenbacher/B.Lafont, Archives épistolaires de Mari I/2, *Archives Royales de Mari* XXVI, 2 (Paris 1988).
- Charpin, MARI 4 [1985]
D. Charpin/J.-M. Durand, La prise du pouvoir par Zimri-Lim, *Mari Annales de Recherches Interdisciplinaires* 4 [1985] 293-343.
- Charpin, NABU [1985] D. Charpin, A propos des rois de Hana, *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires* [1995] 19-20 No. 23.
- Colbow, Akkadica 119-120 [2000]
G. Colbow, Middle, Low or Ultra-Low – The State of Research into 2nd Millennium BC Chronology, with Special Reference to Syrian Glyptic Evidence, *Akkadica* 119-120 [2000] 117-135.
- Collon, Seal Atchana (1975)
D. Collon, *The Seal Impressions from Atchana/Alalakh*, Alter Orient und Altes Testament 27 (Neukirchen-Vluyn 1975).
- Collon, Ast 27 [1977] D. Collon, A New Look at the Chronology of Alalakh Level VII – A Rejoinder, *Anatolian Studies* 27 [1977] 127-133.
- Cornelius, AfO 17 [1954-1956]
F. Cornelius, Die Chronologie des Vorderen Orients im 2. Jahrtausend v.Chr., *Archiv für Orientforschung* 17 [1954-1956] 294-309.

- Dalley, Tablets Tell Rimah (1976)
St. Dalley/C.B.F. Walker/J.D. Hawkins, *The Old Babylonian Tablets from Tell al Rimah with an Introduction by D. Oates* (London 1976).
- Dietrich, UF 33 [2001] M. Dietrich, Zu den Urkunden aus dem Land Hana – Bemerkungen zu A.H. Podanys Buch über die Geschichte und Kultur eines mitteleuphratischen Regionalkönigtums im 2. Jt. V.Chr., *Ugarit-Forschungen* 33 [2001] 641-656.
- Dittmann in: Finkbeiner et al. (Hrsg.), Festschrift Boehmer (1995)
R. Dittmann, Ruinenbeschreibung der Machmur-Ebene aus dem Nachlaß von Walter Bachmann, U. Finkbeiner/R. Dittmann/H. Hauptmann (Hrsg.), *Beiträge zur Kulturgeschichte Vorderasiens – Festschrift für Rainer Michael Boehmer* (Mainz 1995) 87-102.
- Eder in: Dittmann (Hrsg.) Festschrift Nagel (2003)
Chr. Eder, Die Datierung des späaltbabylonischen Alalah, R. Dittmann / Chr. Eder / B. Jacobs (Hrsg.), *Altertumswissenschaften im Dialog – Festschrift für Wolfram Nagel zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, *Alten Orient und Altes Testament* 306 (Münster 2003) 227-289.
- Eidem, RA 85 [1991] J. Eidem, The Tell Leilan Archives 1987, *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale* 85 [1991] 109-135.
- Eidem, AAAS 38-39 [1988-1989]
J. Eidem, Tell Leilan Tablets 1987 – Preliminary Report, *Les Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 38-39 [1988-1989] 110-127.
- Freydank, AoF 3 [1975] H. Freydank, Zur assyrischen Königsliste, *Altorientalische Forschungen* 3 [1975] 173-175.
- Gasche, Dating (1998) H. Gasche/J.A. Armstrong/S.W. Cole/V.G. Gruzadyan, *Dating the Fall of Babylon – A Reappraisal of Second-Millennium Chronology* (A Joint Ghent/Chicago 1998).
- Gasche, Akkadica 108 [1998]
H. Gasche/J.A. Armstrong/S.W. Cole/V.G. Gruzadyan, A Correction to “Dating the Fall of Babylon – A Reappraisal of Second-Millennium Chronology (MHM 4), Ghent and Chicago, 1998”, *Akkadica* 108 [1998] 1-4.
- Gelb, JNES 13 [1954] I.J. Gelb, Two Assyrian King Lists, *Journal of Near Eastern Studies* 13 [1954] 209-230.
- Gelb, Altakk. Königsinschriften (1990)
I.J. Gelb/B. Kienast, *Die altakkadischen Königsinschriften des dritten Jahrtausends v. Chr.*, Freiburg Altorientalische Studien 7 (Stuttgart 1990).

- Glassner, *Chroniques* (1993)
J.-J. Glassner, *Chroniques mésopotamiennes* (Paris 1993).
- Goetze, *BASOR* 127 [1952]
A. Goetze, The Date of the Hittite Raid on Babylon, *Bulletin of the American School of Oriental Research* 127 [1952] 21-26.
- Goetze, *BASOR* 146 [1957]
A. Goetze, Alalakh and Hittite Chronology, *Bulletin of the American School of Oriental Research* 146 [1957] 20-26.
- Goetze, *JCS* 11 [1957] A. Goetze, On the Chronology of the Second Millennium B.C., *Journal of Cuneiform Studies* 11 [1957] 53-61; 63-73.
- Grayson in: Rölling (Hrsg.), *Festschrift Soden* (1969)
A.K. Grayson, Assyrian and Babylonian King Lists – Collations and Comments, W. Rölling/M. Dietrich (Hrsg.), *lišān mithurti – Festschrift Wolfram Freiherr von Soden zum 19. VI. 1968 gewidmet von Schülern und Mitarbeitern, Alter Orient und Altes Testament* 1 (Neu-kirchen-Vluyn 1969) 105-118.
- Grayson, *Chronicles* (1975)
A.K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Text from Cuneiform Sources 5 (Locust Valley, New York 1975).
- Grayson, *ARRIM* 3 [1985]
A.K. Grayson, Rivalry over Rulership at Ašur – Tje Puzur-Sîn Inscription, *Annual Review of the Royal Inscriptions of Mesopotamia Project* 3 [1985] 9-14.
- Grayson, *Assyrian Rulers Third and Second Mill.* (1987)
A.K. Grayson/G. Frame/D. Frayne/M. Maidman, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia – Assyrian Periods I (Toronto/Buffalo/London 1987).
- Grayson, *Assyrian Rulers I* (1991)
A.K. Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia – Assyrian Periods 2 (Toronto/Buffalo/London 1991).
- Hachmann, *ZDPV* 93 [1977]
R. Hachmann, Assyrische Abstandsdaten und absolute Chronologie, *Zeitschrift des Deutschen Palästina Vereins* 93 [1977] 97-130.
- Hallo, *Titles* (1957)
W.W. Hallo, *Early Mesopotamian Royal Titles – A Philological and Historical Analysis*, American Oriental Series 43 (New Haven 1957)

- Hallo in: Leichty (Hrsg.), *SStudies Sachs* (1988)
W.W. Hallo, *The Nabonassar Era and Other Epochs in Mesopotamian Chronology and Chronography*, E. Leichty/M. de J. Ellis/P. Geradi (Hrsg.), *A Scientific Humanist – Studies in Memory of Abraham Sachs*, Occasional Publications of the Samuel Noah Kramer Fund 9 (Philadelphia 1988) 175-190.
- Huber, *Astronomical Dating* (1982)
P.J. Huber, *Astronomical Dating of Babylonian I and Ur III*, *Monographical Journals of the Near East – Occasional Papers on the Near East 1/4* (Malibu 1982).
- Huber in Åström (Hrsg.), *High, Middle or Low I* (1987)
P.J. Huber, *Astronomical Evidence for the Long and against the Middle and Short Chronologies*, P. Åström (Hrsg.), *High, Middle or Low ? – Acts of an International Colloquium on Absolute Chronology Held at the University of Gotjenburg 20th-22nd August 1987 - I* (Gothenburg 1987) 5-17.
- Huber, *AfO* 46-47 [1999-2000]
P.J. Huber, *Astronomical Dating of Ur III and Akkad*, *Archive für Orientforschung* 46-47 [1999-2000] 50-79.
- Huber, *Akkadica* 119-120 [2000]
P.J. Huber, *Astronomy and Ancient Chronology*, *Akkadica* 119-120 [2000] 159-176.
- Hunger, *Astral Sciences* (1999)
H. Hunger/D. Pingree, *Astral Sciences in Mesopotamia*, *Handbuch der Orientalistik, Erste Abteilung – Der Nahe und der Mittleren Osten, Band 44* (Leiden/Boston/Köln 1999).
- Hunger, *Akkadica* 119-120 [2000]
H. Hunger, *Uses of Enūma Anu Enlil for Chronology*, *Akkadica* 119-120 [2000] 155-158.
- Jaritz, *MIO* 6 [1958]
K. Jaritz, *Quellen zur Geschichte der Kaššû-Dynastie*, *Mitteilungen des Instituts für Orient-forschung* 6 [1958] 187-265.
- Jensen in: Schrader (Hrsg.), *KB III/1* (1892)
P. Jensen, *Inschrift Agum-kakrimi's, d.i. Agum's des Jüngeren*, E. Schrader (Hrsg.), *Keilinschriftliche Bibliothek III/1 – Sammlung von assyrischen und babylonischen Texten in Umschrift und Übersetzung* (Berlin 1892) 134-152.
- Johannès in: Kepinski-Lecomte (Hrsg.), *Haradum I* (1992)
F. Johannès, *Histoire de Harādum à l'époque paléobabylonienne*, Chr. Kepinski-Lecomte (Hrsg.), *Haradum I – Une ville nouvelle sur le Moyen-Euphrate (XVIIIe-XVIIe siècles av. J.-C.)* (Paris 1992) 30-36.

- Klengel, Syria (1992) H. Klengel, *Syria 3000 to 300 B.C. – A Handbook of Political History* (Berlin 1992)
- Klengel, Geschichte des hethitischen Reiches (1999)
H. Klengel, *Geschichte des hethitischen Reiches*, Handbuch der Orientalistik, I. Abteilung – Der Nahe und Mittlere Osten – Band 34 (Leiden/Boston/Köln 1999)
- Kühne in: Owen (Hrsg.), Nuzi (1999)
C. Kühne, Imperial Mittani – An Attempt at Historical Reconstruction, D.I. Owen/G. Wilhelm, *Nuzi at Seventy-Five*, Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians 10 (Bethesda 1999) 203-221.
- Kuniholm, Nature 381 [1996]
P.I. Kuniholm/B. Kromer/S.W. Manning/M. Newton/C.E. Laffini/M.J. Bruce, Anatolian Tree Rings and the Absolute Chronology of the Eastern Mediterranean, 2220-718 BC, *Nature* 381 [1996] 780-783
- Lambert, Iraq 38 [1976] W.G. Lambert, Tukulti-Ninurta I and the Assyrian King List, *Iraq* 38 [1976] 85-94.
- Landsberger, JCS 8 [1954]
B. Landsberger, Assyrische Königsliste und “Dunkleres Zeitalter”, *Journal of Cuneiform Studies* 8 [1954] 31-45, 47-73.
- Longman, Autobiography (1991)
T. Longman III, *Fictional Akkadian Autobiography – A Generic and Comparative Study* (Wiona Lake 1991).
- Manning, Science 294 [2001]
St.W. Manning/B. Kromer/P.I. Kuniholm/M.W. Newton, Anatolian Tree Rings and a New Chronology for the East Mediterranean Bronze-Iron Ages, *Science* 294 [2001] 2532-2532.
- Michel, JEOL 35-36 [1997-2000]
C. Michel/P. Rocher, La chronologie du IIe millénaire revue à l'ombre d'une éclipse de soleil, *Jaarbericht van het Vooraziatische-Egyptische Genootschap Ex Oriente Lux* 35-36 [1997-2000] 111-126.
- Na'aman, ASt 26 [1976] N. Na'aman, A New Look at the Chronology of Alalakh VII, *Anatolian Studies* [1976] 129-145.
- Na'aman, ASt 29 [1979] N. Na'aman, The Chronology of Alalakh Level VII once again, *Anatolian Studies* 29 [1979] 103-115.
- Na'aman, Iraq 46 [1984] N. Na'aman, Statements of Time-Spans by Babylonian and Assyrian Kings and Mesopotamian Chronology, *Iraq* 46 [1984] 115-123.

- O'Callaghan, Aram Naharaim (1948) R.T. O'Callaghan, *Aram Naharaim – A Contribution to the History of Upper Mesopotamia in the Second Millennium B.C.*, *Analecta Orientalia* 26 (Rom 1948).
- Oller, Idrimi (1977) G.H. Oller, *The Autobiography of Idrimi – A New Text Edition with Philological and Historical Commentary* (Ann Arbor/London 1977).
- Otten, Quellen (1968) H. Otten, *Die hethitischen historischen Quellen und die altorientalische Chronologie*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz – Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse No. 3 (Wiesbaden 1968).
- Parker, AoF 29 [2002] V. Parker, Zur Chronologie des Šuppiluliumaš I, *Altorientalische Forschungen* 29 [2002] 31-62.
- Pientka, Spätaltbab. Zeit (1998) R. Pientka, *Die Spätaltbabylonische Zeit – Abiešuh bis Samsuditana – Quellen, Jahresdaten, Geschichte I-II, Imgula 2/I-II* (Münster 1998).
- Podany, JCS 43-45 [1991-1993] A.H. Podany, A Middle Babylonia Date for the Hana Kingdom, *Journal of Cuneiform Studies* 43-45 [1991-1993] 53-62.
- Podany in: Young et al. (Hrsg.), *Studies Astour* (1997) A.H. Podany, Some Shared Traditions between Hana and the Kassites, G.D. Young/M.W. Chavalas/R.E. Averbeck (Hrsg.), *Crossing Boundaries and Linking Horizons – Studies in Honor of Michael C. Astour on His 80th Birthday* (Bethesda 1997) 417-432.
- Podany, Hana (2002) A.H. Podany, *The Land of Hana – Kings, Chronology, and Scribal Tradition* (Bethesda 2002).
- Poebel, Second Dynasty of Isin (1955) A. Poebel, *The Second Dynasty of Isin According to a New King-List Tablet*, *Assyriological Studies* 15 (Chicago 1955)
- Reade, JNES 60 [2001] J. Reade, Assyrian King-List, the Royal Tombs of Ur, and Indus Origins, *Journal of Near Eastern Studies* 60 [2001] 1-29.
- Reiner, Venus Tablet (1975) E. Reiner/D. Pingree, *Enuma Anu Enlil Tablet 63 – The Venus of Ammišaduqa, Babylonian Planetary Omens I*, *Bibliotheca Mesopotamica* 2, 1 (Malibu 1975).
- Renger in: Falk (Hrsg.), *Herrscher* (2002) J. Renger, Vorstellungen von Zeit und Zeitmessung und der Blick auf vergangenes Geschehen Dynastie – Zum Wesen kontinuierlicher Zeitrechnung in Antike und Gegenwart, *Vergleichende Studien zu Antike und Orient* 1 (Bremen 2002) 6-26.

- RIA E. Ebeling et al. (Hrsg.), *Reallexikon der Assyriologie* [und Vorderasiatischen Archäologie] (Berlin/Leipzig/New York 1928 vd.).
- Rölling in: Rölling (Hrsg.), *Festschrift Soden* (1969)
W. Rölling, Zur Typologie und Entstehung der babylonischen und assyrischen Königslisten, W. Rölling/M. Dietrich (Hrsg.), *lišan mithurti – Festschrift Wolfram Freiherr von Soden zum 19. VI. 1968 gewidmet von Schülern und Mitarbeitern*, *Alter Orient und Altes Testament* 1 (Neukirchen-Vluyn 1969) 265-277.
- Rouault, *SMEA* 30 [1992]
O. Rouault, Cultures locales et influences extérieures: les cas de Terqa, *Studi Micenei de Egeo-Anatolici* 30 [1992] 247-256.
- Rouault, *Akkadica* 122 [2001]
O. Rouault, Terqa et sa region (6e-1er millénaires av. J.-C.) – Recherches récentes, *Akkadica* 122 [2001] 1-26.
- Ryholt, *Second Intermediate Period* (1997)
K.S.B. Ryholt, *The Political Situation in Egypt During the Second Intermediate Period c. 1800-1550 B.C.*, Carsten Niebuhr Institute Publications 20 (Copenhagen 1997)
- Schauding in: Selz (Hrsg.), *Festschrift Kienast* (2003)
H. Schauding, Nabonid, der “Arcaologe auf dem Königsthron” – Zum Geschichtsbild des ausgehenden neubabylonischen Reiches, G.J. Selz (Hrsg.), *Festschrift für Burkhard Kienast*, *Alter Orient und Altes Testament* 274 (Münster 2003).
- Sidersky, *RA* 37 [1940-1941]
D. Sidersky, Nouvelle etude sur la chronologie da la dynastie hammurapienne, *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale* 37, [1940-1941] 45-54.
- Smith, *Alalakh and Chronology* (London 1940)
S. Smith, *Alalakh and Chronology* (London 1940)
- Soldt, *Akkadica* 119-120 [2000]
W. von der Soldt, Syrian Chronology in the Old and Early Middle Babylonian Periods, *Akkadica* 119-120 [2000] 103-116.
- Starke in: Anonymus (Hrsg.), *Hethiter und ihr Reich* (2002)
F. Starke, Chronologische Übersicht zur Geschichte des hethitischen Reiches, Anonymus (Hrsg.), *Die Hethiter und ihr Reich – Das Volk der 1000 Götter*, Ausstellungskatalog der Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland in Bonn (Darmstadt 2002).

- Steinmetzer, Kudurru (1922)
F. X. Steinmetzer, Die Babylonischen Kudurru (Grenzsteine) als Urkundenform, *Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums* 4-5 (Paderborn 1922).
- Stephens, RA 34 [1937] F.J. Stephens, A Cuneiform Tablet from Dura-Europas *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale* 34, [1937] 183-190.
- Stol, Studies (1976) M. Stol, *Studies in Old Babylonian History*, Uitgaven van het Nederlands Historische-Archaeologische Instituut te Istanbul 40 (Leiden 1976).
- Streck, Onomastikon I (2000)
M.P. Streck, "Das amurritische Onomastikon der altbabylonischen Zeit I – Die Amurriter; Die onomastische Forschung; Orthographie und Phonologie; Nominalmorphologie", *Alter Orient und Altes Testament* 271/1 (Münster 2000).
- Strommenger, BaM 1 [1960]
Eva Strommenger, "Das Menschenbild in der altmesopotamischen Rundplastik von Mesilim bis Hammurapi", *Baghdader Mitteilungen* 1 [1960] 1-103.
- Strommenger, Mesopotamien (1962)
E. Strommenger, *Fünf Jahrtausende Mesopotamien – Die Kunst Mesopotamiens von den Anfängen um 5000 v. Chr. Bis zu Alexander dem Großen* (München 1962).
- Ungnad, OrNS 13 [1944]
A. Ungnad, „Zur Geschichte und Chronologie des zweiten Reiches von Isin“, *Orientalia Nova Series* 13 [1944] 73-101.
- Van de Mieroop, OrNS 63 [1994]
M. Van de Mieroop, "The Tell Leilan Tablets 1991 – A Preliminary Report", *Orientalia Nova Series* 63 [1994] 305-344.
- Veenhof, MARI 4 [1985]
K.R. Veenhof, "Limu of the Later Old Assyrian Period and Mari Chronology", *Mari, Annales de Recherches Interdisciplinaires* 4 [1985] 191-218.
- Veenhof, Akkadica 119/120 [2000]
K.R. Veenhof, "Old Assyrian Chronology", *Akkadica* 119/120 [2000] 137-150.
- Veenhof, Old Assyrian List of Year Eponyms (2003)
K.R. Veenhof, *Old Assyrian List of Year Eponyms from Karum Kanish and its Chronological Implications*, Publications of the Turkish Historical Society Serial VI – No. 64 (Ankara 2003).

Weidner, AfO 15 [1945-1951]

E. Weidner, "Bemerkungen zur Königsliste von Chorsābād", *Archiv für Orientforschung* 15, [1945-1951] 85-102.

Weissbach, Miscellen (1903)

F. H. Weissbach, *Babylonische Miscellen*, Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 4 (Leipzig 1903).

Whiting in: Eichler, (Hrsg.), Tall al-Hamīdīya II (1990)

R.M. Whiting, Tell Leilan/Šubat-Enlil – Chronological Problems and Perspectives, S. Eichler/M. Wafler/D. Warburton, *Tall al-Hamīdīya II – Symposion 'Recent Excavations in the Upper Khabur Region*, Berne, December 9-11, 1986, Vorbericht 1985-1987, *Orbis Biblicus et Orientalis – Series Archaeologica* 6 (Freiburg [Schweiz]/Göttingen 1990) 167-218.

Wilhelm, ActAnt 24 [1976]

G. Wilhelm, Parrattarna, Sauštatar und die absolute Datierung der Nuzi-Tafeln, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 24 [1976] 149-161.

Winckler, Untersuchungen (1889)

G. Winckler, *Untersuchungen zur altorientalischen Geschichte* (Leipzig 1889).

Winckler, Altorientalische Forschungen I (1897)

H. Winckler, *Altorientalische Forschungen* I (1897).

Wiseman, Alalakh Tablets (1953)

D.J. Wiseman, *The Alalakh Tablets*, Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara 2 (London 1953).

Yamada, ZA 84 [1994]

S. Yamada, "The Editorial History of the Assyrian King-List", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 84 [1994] 11-37.

Zettler, JESHO 46 [2003]

R. Zettler, "Reconstructing the World of Ancient Mesopotamia – Divided Beginnings and Holistic History", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 46 [2003] 3-45.

